KARADENİZ KUZEYİNDE OSMANLI KİTABELERİ

KARADENİZ KUZEYİNDE

OSMANLI KİTABELERİ

UKRAYNA-MOLDOVA- RUSYA-GÜRCİSTAN

yayına hazırlayan

Mehmet Tütüncü

SAMSA

KARADENİZ KUZEYİNDE OSMANLI KİTABELERİ

UKRAYNA

MOLDOVA

RUSYA

GÜRCİSTAN

LITVANYA

MEHMET TÜTÜNCÜ

Karadeniz Kuzeyinde Osmanlı Kitabeleri
(Ukrayna-Moldova- Rusya-Gürcistan)

[Corpus of Ottoman Inscriptions in Northern Black Sea
(Ukraine-Moldavia-Russia-Georgia)]

Edited by / Yayına hazırlayan: Mehmet Tütüncü

Katkısı bulunanlar / With conributions from:
Andrey Krasnozhon, Anton Kostenko, Dariusz Kolodzjejczyk, Evliya Çelebi, Fatma Kutlar Oğuz, Feridun Emecen, George Vilkov, Halil Edhem, Igor Spozhnikov, İbrahim Maraş, İzzet Ali Paşa, Mariana Slapac, Mihai Maxim, Mustafa L. Bilge, N.A. Marx, Temel Özturk, Ivan Spafarsis, Sururi, Vladimir Levchuk, Alexander Rakitin, Sadık Müfit Bilge.

ISBN 978-90-6921-023-0

CORPUS OF TURKISH ISLAMIC INSCRIPTIONS nr.19
TÜRK İSLAM KİTABELERİ DİZİSİ no:19

Kapak tasarımi / Cover design: Omer Erdem

© Copyright 2020, SOTA All rights reserved. No part of this book may be reproduced, translated, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying and recording or otherwise, without prior written permission of the publisher and copyright holder.

Publisher:
SOTA / Research Centre for Tukish and Arabic World
Brabantlaan 26
2101 SG Heemstede
Netherlands

Tel: + 31 23 5292883
Email: sotapublishing@gmail.com
or m.tutuncu@gmail.com
Web: www.turkistan.org

İÇİNDEKILER

Giriş 4

Ukrayna 12
Hotin 14
Kamaniçe 40
İsmail 44
Kili 66
Özi 72
Akkirman 81
Odessa 98
Herson 142
Gazi Kermen 159
Strizavka 165

RUSYA 170
Temruk 172
Soğucak 173
Anapa 175
Gürcistan 194
Sohumkale 194
Faş Kalesi 199
Litvanya Kediniai 200

Moldova Bender 203
1657 Yılında Bender 204
1807 Yılında Bender 215
Bender Camileri 221
Bender Kitabeleri 229
Arkeolog N.A. Marks ve Bender Kalesi Tarihçesi adlı Eseri 257
(Igor Sapozhnikov ve Vladimir Levchuk)

KAYNAKÇA 292

Предисловие -Слова благодарности 295

GİRİŞ

Bu kitap Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Osmanlı kitabelerinin bir arada toplanıldığı bir katalog çalışması olarak tasarlanmıştır. Bahsedilen bölge bugün Ukrayna, Moldova, Rusya, Gürcistan topraklarından oluşmaktadır. Kırım yarımadası Osmanlı ve İslam tarihi için çok önemli olmasına rağmen kitabın konusu değildir. Çünkü Kırım yarımadasında bulunan malzemenin çokluğu başka bir müstakil çalışmanın konusu olabilecek niteliktedir. Aynı şekilde Karadeniz'in Batısında yer alan Romanya ve Bulgaristan da ve yine başka bir kitabın konusu olacağından burada yer almamaktadırlar. Moldova topraklarında bulunan Bender kalesi ise Osmanlı Bucak eyaletinin bir parçası olması sebebiyle çalışmamızda yer almaktadır.

Litvanya'da bulunan 1 Osmanlı kitabesi ise Karadeniz sahillerinde bir yerlerden götürüldükleri için bu kitapta yer almaktadır. Ayrıca yine İstanbul'da bulunan bir mezar taşı ve Polonya'dan bir cami kitabesinin de bölgeden götürüldükleri tespit edilmiştir. Böylece çalışmamızda Ukrayna (Kırım hariç), Rusya, Gürcistan, Moldova ve Litvanya'da bulunan kitabeler yer almaktadır.

Bugün 86 Kitabenin birkaçı hariç hiçbiri yerinde bulunmamaktadır. Kitabelerin birçoğu ya müzelere kaldırılmış ya da eski fotoğraf ve kaynaklardan alınmıştır.

Çalışma sahasına bakıldığında Ukrayna, 64 malzemesi ile en zengin kolleksiyonu oluşturmaktadır. Ukrayna'yı Moldovya (12 kitabe), Rusya (5 kitabe) ve Gürcistan (4 kitabe) takip etmektedir.

Kitabımızda Hotin (7), Kamaniçe(1), Ismail (10), Kili (4), Özi (4), Akkerman (5), Odessa (19), Herson (11), Gazikermen (2) ve Strizavka (1) şehirleri takip etmektedir.

Rusya'dan Temruk (2), Anapa (2), Soğucak (1); Gürcistan'da Sohumkale (2) ve Faş kalesi (2); Moldova'da ise Bender (12) kalesindeki kitabeler ele alınacaktır.

Kitabelerin muhtevası

Kitabelerin büyük kısmı mezar taşlarıdır. Bu mezar taşlarından 3 tanesi, tespit edilen tarihi şahsiyetlere (54, 57 ve 63 nolu kitabeler) ait olması sebebiyle önemlidir. Diğer mezar taşlarındaki ismi bulunanlara ise tarihi kaynaklarda rastlanmamıştır.

İkinci kategori kitabeler ise yoğunluklu olarak kale ve surların tamir ve yapımına aittir. Kalelerden sadece Akkerman, Hotin ve Bender kalesi ayaktadır. Özü, Kili ve İsmail kaleleri ise temellerine kadar yıkılmışlardır. Akkerman ve Hotin kalelerinde bilinen kitabelerinin hiçbirisi yerinde değildir.

Kitabelerden sadece iki tanesin in situ yani ilk yapıldıkları yerde (9 ve 63 nolu kitabeler) durmaktadır. Diğerleri ise ya kayıptır ya da müzelere kaldırılmışlardır.

Müzelerde bulunan kitabelerin bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bölgelerinden getirilen "ganimet kitabeler" olarak sınıflandırılabilir. Ganimet kitabeler, Osmanlı-Rus savaşlarında Ruslar tarafından zafer kazanılan bölgelerden getirilmişlerdir.Ukrayna'nın Odessa şehrindeki müzede bulunan kitabelerin bir kısmı Resmo (Girit), Anapa Kalesi ve Sinop'tan getirildikleri tespit edilmiştir. Herson kalesindeki kitabeler ise bölgedeki kale ve müzelerden getirilmişlerdir. 1 kitabenin Akkerman'dan diğerinin ise Bender'den getirildiği görülmektedir. Hotin kalesindeki Cami'de bulunan bir kitabe (5 nolu kitabe) ise Polonya'da Zantor kalesinde bulunmaktadır. Bu kitabe de "ganimet kitabe" olarak Avusturyalılar tarafından sökülerek götürülmüştür. İstanbul'da bir mezarlıkta rastladığımız Hotin'li bir şahsiyete ait bir mezartaşı da (kitabe 7) kataloğumuza eklenmiştir.

Ukrayna

Ukrayna'da 64 Osmanlı kitabesi tespit edilmiştir. Bunlardan sadece 2 tanesi yerinde durmaktadır. İsmail Camisi'ndeki bir sütundaki bilezik yazısı ve Strizavka'da bulunan bir şehitlik abidesi dışında diğer kitabelerin hepsi ya kayıptır (yok edilmiştir) ya da müzelerde bulunmaktadır. Ukrayna'daki müzelerde bulunan kitabeler çeşitli yayınlara konu olmuştur. 1916 yılında Ivan Spafarsis Odessa müzesindeki kitabeleri, Kostenenko ise Herson müzesinde bulunan kitabeleri neşretmişlerdir.

Moldova

Moldova topraklarında bulunan Bender kalesi ise bugün ihtilaflı bir bölgede bulunmaktadır. Moldova'dan ayrılan Transdnyester Cumhuriyeti toprakları içinde bulunan bu kale, bölgede ayakta kalan tek Osmanlı eseridir.

Bender Kalesi, Osmanlı kitabeleri bakımından oldukça zengindir. Bölgedeki en eski Osmanlı kitabesi olan Kanuni Sultan Süleyman'ın Bender kalesinde yaptığı kitabe bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli kaynak-

larda Osmanlı Sultanlarına ait başka kitabeler, kalenin çevresindeki taşlara kazılmış tasvirler ve yazıtlar da oldukça fazladır. Bunları -daha önce toplu olarak yayınlayan- Andrey Krasnozhon'dan faydalanarak yayınlıyoruz.

Rusya

Rusya'dan ise 5 kitabe tespit edilmiştir. Bunlardan sadece 2 tanesi günümüze ulaşmıştır. Anapa Kalesi'nin muhteşem kitabesi bugün Odessa müzesinin deposunda bulunmaktadır. Anapa Kalesi'nden getirildiği düşünülen bir başka kitabe tespit edilmiştir. Soğucak Kalesi'nin 1 kitabeside, Novorossiysk müzesinde bulunmaktadır. Temruk Kalesi'ne ait 2 kitabe ise Evliya Çelebi'de kayıtlıdır.

Gürcistan

Gürcistan'da bulunan 2 kaleden, 4 kitabe tespit edilmitir. Sohumkale'de bulunan 2 kitabe İstanbul'da Topkapı Sarayı müzesine getirilmiştir. Faş (Pothi) kalesindeki 2 kitabe ise bir divan'da tesbit edilmiştir. Bu kitabeler bugün yoktur.

Son Söz olarak

Bu çalışmamızda çeşitli kaynaklardan tespit edilen 86 kitabe değerlendirilmiştir. Bu haliyle çalışmamızda çok dağınık bir tablo ile karşılaşılmıştır. Bölgedeki Müslüman nufüsun sürülmesinden sonra sahipsiz kalan şehirlerdeki binalar yıkılmış, sonradan çıkan savaşlar ve felaketler Osmanlı devrine ait kitabelerin büyük kısmını yok etmiştir. Müzelerde bulunan kitabelerin ise çoğunun nereden geldiği belli değildir. Yoğun olarak Odessa ve Herson müzesinde bulunan kitabeler Osmanlı-Rus savaşlarından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarından getirilmiştir.

Kuzey Karadeniz çevresinde bulunan kitabeler "diasporik kitabeler" olarak tanımlanabilir. Bu haliyle çalışmamızda "ana yurttan kopmuş yetim kalmış bir kültürel miras"ın izi sürülmüştür.

Teşekkürler:

Yukarıda da bahsedildiği üzere, çalışmamıza konu olan böylesine dağınık bir malzemeyi daha önce yapılan araştırma ve yayınlar olmasaydı şüphesiz bu kitabı tamamlayamazdım. Bu sebeple aşağıdaki şahısların yardımlarını özellikle anmak isterim.

Bucak bölgesinde uzun yıllardır ortak araştırma ve çalışmalara imza attığımız sevgili dostum *Andrey Krasnozhon*, seyahatlerimde bana eşlik etmiş ve müzelerdeki fotoğrafları çekerek benimle paylaşmıştır. Be sebeple, kitabımıza katkıları büyüktür.

Aleksander Rakitin'in Rusça'dan Türkçeye yaptığı tercümelerle bu kitaba katkıları büyüktür.

Moldova Bilimler Akademisi'nden *Marianna Slapac*'a elindeki malzeme *ve belgeleri cömertçe paylaştığı için teşekkür ediyorum.*

Igor Sapozhnikov ve *Vladimir Levchuk*'a ise Bender Kalesi ve Marks hakkında yayınladıkları makalelerinin tercüme edilmesi konusunda verdikleri müsade için ayrıca teşekkür ederim.

Bender Müzesi Müdürü sayın *George Vilkov*'a da yine cömertçe bilgi ve belge paylaşımıyla kitabın Bender bölümünün yazılmasındaki katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

Bazı kitabelerin okunmasında yardımlarını gördüğüm ve fikirlerine başvurduğum sayın *Fatma Sabiha Kutlar Oğuz* (Hotin Kitabeleri) hanımefendi ve *Hilmi Kızılca* beyefendiye de ayrıca teşekkür ederim.

Kitapta yazılan metinleri okuyup, tashih ederek büyük bir katkı sağlayan Uşak Üniversite'sinden *Leyla Aksu Kılıç* da teşekkür etmek istediğim kişilerden.

Tabii ki kitaptaki hatalar ve eksiklikler şahsıma aittir.

KİTABELERİN DAĞILIMI

Ukrayna	64
Hotin (UKR) 1711-1812	7
Kamaniçe (UKR) 1672-1699	1
İsmail (UKR) 1484-1812	10
Kili (UKR) 1484-1812)	4
Özi (UKR)1484-1792	4
Akkerman (UKR) 1484-1812	5
Odessa	19
Herson	11
Gazi kermen	2
Strizavka	1
Rusya	5
Gürcüstan	4
Litvanya	1
Moldova	12
Toplam	86

Yan Tablodaki Kısaltmalar:

BM = Bender Müzesi

EÇ = Evliya Çelebi

İM= İsmail Camisi

OM= Odessa Müzesi

TS= Topkapı SarayI

VS = Voroncov Sarayı (Odessa)

YM = Yaş Müzesi

KİTABELERİN LİSTESİ

Katalog.	Şehir	Tarih	Isim	Durumu
1	Hotin Seferi	1621/22	Sultan Osman II	TS
2	Hotin	1120/1708-09	Sultan Ahmed III	Yok
3	Hotin	1120/1708-09	Sultan Ahmed III	Yok
4	Hotin	1120/1708-09	Sultan Ahmed III	Yok
5	Hotin	1128/1718-09	Damad Ali paşa	Polonya
6	Hotin	1134/1721-22	Abdi Paşa	Yok
7	Hotin	1194/1780-81	Hotinli arabacıbaşı	İstanbul
8	Kameniçe	1083/1672-73	Katedralin içindeki Minber	Yerinde
9	İsmail	1196 /1781-2	Ahmed Sinani	Yok
10	İsmail	1209/1794-5	Sultan Selim III	YM
11	İsmail	1114/1702	Tatarın Tuğyanı	İM
12	Ismail	YOK	YOK	İM?
13	İsmail	1131 / 1718-19	Arapzade Molla Muhammed	İM
14	İsmail	1142 / 1729-30	Nazife kadın	İM
15	İsmail	1161/ 1748-49	Yasin	İM
16	İsmail	1170 / 1756/57	Ümmü Kadın	İM
17	İsmail	1170 / 1756-57	Kahvesinde	İM
18	İsmail	YOK	İsimsiz	İM
19	Kili	YOK	Haci Abdi Ağa	OM
20	Kili	1141 /1728-29	Fadime Kadın	Müze
21	Kili	YOK		Müze
22	Kili	1174/1761	Fat[ma] Hatun	Müze
23	Ozi/Oçakov	1036/1626/27	Sultan Murad IV	EÇ
24	Ozi/Oçakov	YOK		Müze
25	Ozi/Oçakov	YOK	Ibrahim	Müze
26	Ozi/Oçakov	1125 / 1713-14	Tercan Ağa	Müze
27	Akkerman	1082/1671	Ebubekir Ağa	Yok
28	Akkerman	1171/1757-8	Hasan ağa	Parçası

29	Akkerman	1210/1795/96	Sultan Selim III	Yok
30	Akkerman	Tarih Yok	Hazreti Ali	Yok
31	Resmo	1227/1812	Kemahi Osman paşa	OM
32	Resmo	1229/1814	Kemahi Osman paşa	OM
33	Odessa	1240/1824	Esseyid Süleyman effendi	Müze
34	Odessa	1185/1771	Süleyman (Ali) Haseki Hassa	Müze
35	Odessa	1240/1824	es-seyyid Rüstem bey	Müze
36	Odessa	1242/1826	Züleyha	Müze
37	Odessa	1230/1814	Gerzeli merhum Alyanak Mehmed Reis	Müze
38	Odessa	1227/1812	Şerife hadice hanım	Müze
39	Odessa	1236/1820	Şerife Emmiş hanım	Müze
40	Odessa		İsimsiz parça	Yok
41	Odessa	1214/1799	Hacı Mehmed	Müze
42	Odessa	1163/1749	Emıne Kadın	Müze
43	Odessa		Ümmü Gülsüm	Yok
44	Odessa	Korsan Kulları	Mahmud bey	Yok
45	Odessa	1240-/1824	Sultan II. Mahmud	VS
46	Odessa	1240/1824	Sultan II. Mahmud	VS
47	Odessa	II. mahmud	Kale	Müze
48	Anapa?	1210/1794	Sultan Selim III	OM
49	Odessa	1013/1604	Bektaşi Mezar	Müza
50	Herson	1060/1650	Halil Çelebi	Müze
51	Herson	1169/1755-56	…. beşe	Müze
52	Herson	1173/1759	Mülki Hatun	Müze
53	Herson	1174/1760	Osman bin Abdülhamid	Müze
49	Herson	1189/1774	Ömer Paşa	Müze
55	Herson	1198/1783	Ahmed beşe	Müze
56	Herson	YOK	Seyyid Mustafa türbesi	Müze
57	Herson	YOK	Halil Efendi ibn el hac	Müze

58	Herson	YOK	Molla Ahmed	Müze
59	Herson	YOK	YOK	Müze
60	Herson	1229/1814-15	Azize hanım	Müze
61	Gazi Kemen	1072/ 1663-64	Evliya Çelebi	EÇ
62	Gazi Kermen	1072 /1663-64	Evliya Çelebi	EÇ
63	Strizavka	1298/1881	Şehitlik	Yerinde
64	Temruk	925/1515-16	Sultan Süleyman	EÇ
65	Temruk	983/1576-77	Selim II	EÇ
66	Soğucak	1139/1726-27	Sultan Ahmed III	Novoros-siysk
67	Anapa	1212/1793-94	Sultan Selim III	OM
68	Anapa	1212/1793-94	Sultan Selim III	Yok
69	Sohum kalesi	1212/1793-94	Sultan Ahmed III	TS
70	Sohum Kalesi	1294/1877-78	S.Abduülhamid II	TS
71	Faş kalesi	1139/1726-27	Sultan Ahmed	Yok
72	Faş kalesi	1139/1726-27	Sultan Ahmed	Yok
73	Bilinmeyen	1290/1873-74	Devlethane	Kedainiai
73a	Bilinmeyen		Kuran ayeti	Kedainiai
74	Bender 1	945/1538-39	Sultan Süleyman	Müze
75	Bender 2	992/1582-83	Tarih	Yerinde
76	Bender 3	Yok	Rukiye Hanım	Yerinde
77	Bender 4	1194/1780-81	Sultan Abdülhamid I	Yok
78	Bender 5	1209/1794-95	Sultan Selim III	Yok
79	Bender 6	1126/1714-15	Minare	Yok
80	Bender 7	1209/1794-95	Çeşitli	Yerinde
81	Bender 8	Yok	Yok	BM
82	Bender 9	Yok	Ömer b. Mustafa	BM
83	Bender 10	Yok	Anahtar	TS
84	Bender 11	1207/1792-93	Çeşitli	Yerinde
85	Bender 12	1207/1792-93	Çeşitli	Yerinde
86	Akkerman	1796	İmza	Yerinde

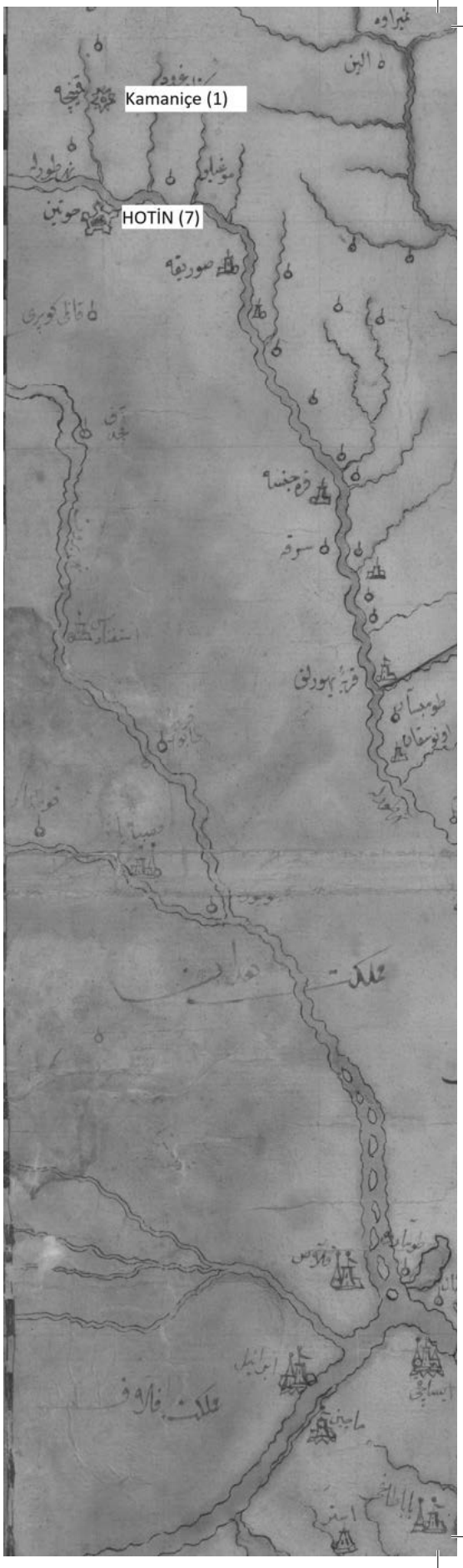
UKRAYNA

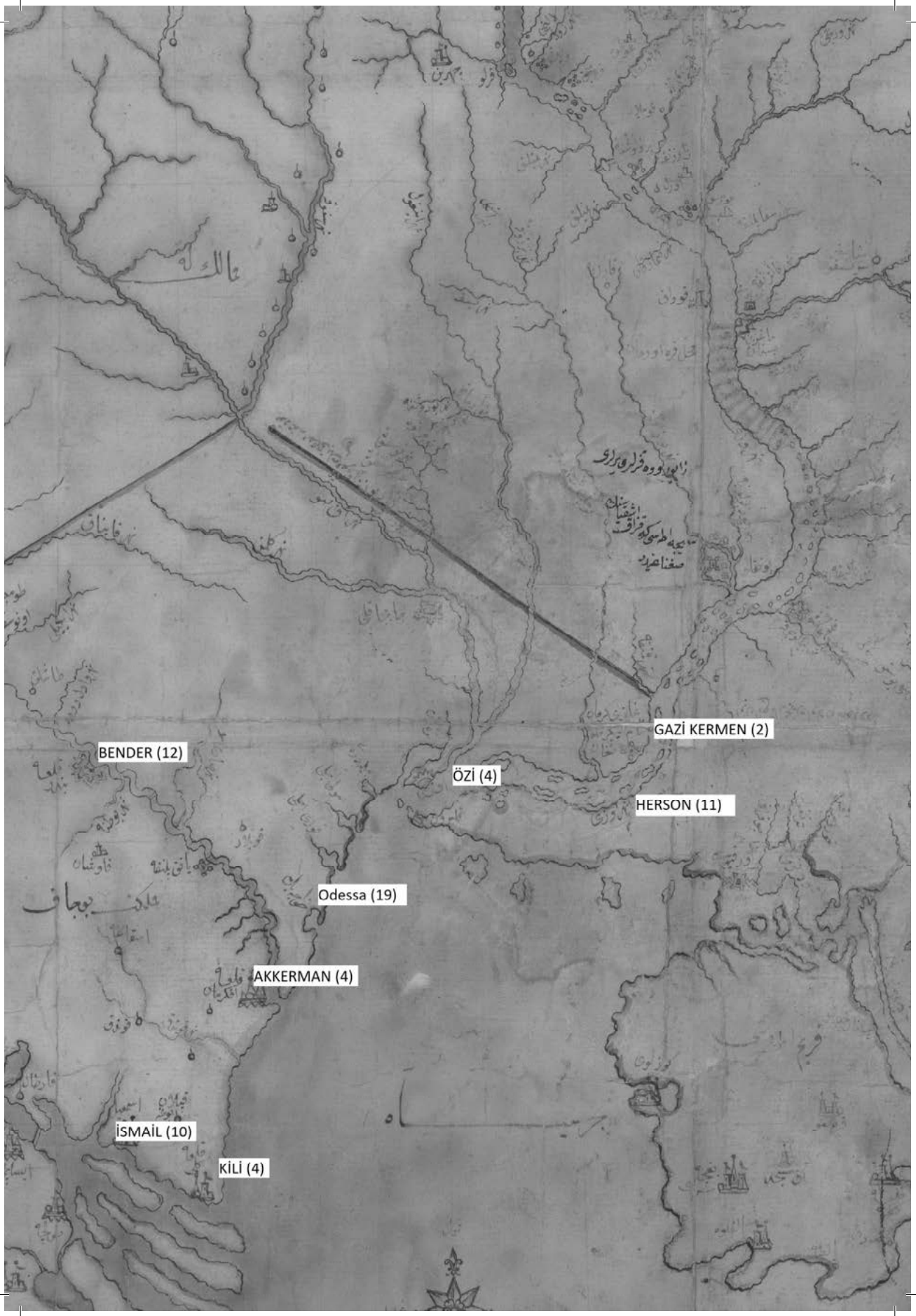
KARADENIZ KIYILARI HARİTASI

63 Kitabenin dağıtımı

Şehirlere göre kitabelerin dağılımı

Hotin	7
Kamaniçe	1
İsmail	10
Kili	4
Özi	4
Akkerman	5
Odessa	19
Herson	11
Gazi kermen	2
Strizavka	1

GAZİ KERMEN (2)
BENDER (12)
ÖZİ (4)
HERSON (11)
Odessa (19)
AKKERMAN (4)
İSMAİL (10)
KİLİ (4)

Kitabe 22

Kili kalesi

Kt.	Şehir	Boyut	Tarih	Yer	Şimdi nerde?
21	Kili		17 Ramazan 1174	parça	bir bahçede

Sapozhnikov 2020, s. 14-30

Resim 34 Kitabe 22 Kili'de Igor Sapozhnikov tarafından bulunan Fatma Hatun'a ait kitabe Fotoğraf: Igor Sapozhnikov

Merhum Fat[ma] / Hatun ruhiyçün /rizaullah datiha sene 1174 ramazan 16 (21 Nisan 1761)

Açıklama:

Kili'de bulunan bu 3 mezar taşı ve yine bazı mezar başlıkları, Tuna nehrinin g iriş ve çıkış kapısından kalan hatıralardır. Maalesef Bir tanesi bize 1141 yılında vefat eden Fadime kadın'ın ismini veriyor (Kitabe20). Diğerinde ise yine bir kadina ait olan fakat sadece izleri kalmış ve merhume kelimesi seçilen başka bir kadına ait olan bir kırıntısı kalmış mezartaşı. (kitabe 21). Son mezartaşi ise daha iyi korunmuş Fatma hatuna ait sene ve günü dahi yazılmış. Kili'yi görmeye gidenlerin hayal kırıklığını tahmin ediyorum. Ama maalesef durum bu.

KORGENERAL VE «DİPLOMALI ARKEOLOG» N.A. MARKS:

BENDER KALESİ ARAŞTIRMALARINA KATKISI[1]

İgor **Sapozhnikov**

Vladimir Levchuk

Son 20 yılda, Moldova, Ukrayna ve diğer ülkelerin bilim insanlarının çeşitli araştırmaları sayesinde, Kuzey-Batı Karadeniz bölgesindeki Oçakov (Ozi) ve Berezan'dan Ismail'e kadar olan kalelerin tarih ve mimarisinin incelenmesi yoğunlaştı. Böyle bir genel arka plana karşı, Bender kalesinin biraz daha düşük bir bilinirlik derecesi göze çarpıyor. Bu durum, kalenin bilim adamları ve ziyaretçilere yalnızca yakın geçmişte (2008) ve kısmen (%30) açık olmasının yanı sıra, arkeolojik kazıların, topografik araştırmaların ve ayrıntılı mimari araştırmaların olmamasından kaynaklanıyor.

Geçen yıl, bu satırların yazarları, bir yüz yıl önce korgeneral N. Marks tarafından yazılmış ve halen neredeyse unutulmuş «K istorii Benderskoy kreposti» («Bender Kalesi Tarihçesi Hakkında») adlı kitabı bulup Doğu Avrupa'nın bu eşsiz tahkimat tesisi ile ilgili tarih yazıcılığına geri verdiler (Sapozhnikov, Levchuk 2016). Daha ayrıntılı araştırmalar, bu makalenin konusu olan diğer yarı unutulmuş belgelerin yanı sıra anılan bilim adamı ve yazarın başka bir eserini bulmayı mümkün kıldı.

Nikandr Aleksandroviç (Aleksandr oğlu) Marks (1851-1921)'ın biyografisi, özellikle hayatının son iki yılı (Beyaz Ordu mahkemesine verildiği zaman) iyi bilinmektedir (Pisarenko 1974, Nepomniachchi 1993, Kupchenko 1998 vd.). Bizim için önemli olan, profesyonel asker (31.05.1906'da üstün askeri hizmeti için tümgeneral rütbesine terfi etti), üç nişan (Aziz Vladimir, Aziz Anna ve Aziz Stanislav nişanları)[2] şövalyesi olan bir adamın, orta yaşlı olduğunda hayatını değiştirmeye karar vermesi ve 1906›da Moskova Arkeoloji

1 (Rusçadan kısmi tercüme Alexander Rakitin): Lieutenant General and «Scientist Archaeologist» N.A. Marx: Contribution to the Research of Bender Fortress // Tyragetia, s.n., vol. XI [XXVI], nr. 2, 2017, 173-194.

2 1916-17'de 1. Sınıf Aziz Anna Nişanı, 2. Sınıf Aziz Vladimir Nişanı ve Beyaz Kartal Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

Enstitüsü›ne girmesi'dir.

1910'da altın madalya ve «diplomalı arkeolog unvanıyla» mezun olduktan sonra aynı enstitünün paleografi bölümünün profesörü oldu. Eski Rus Hukuku dersinde kurs veriyor ve aynı zamanda eski el yazıları arayıp yayınlıyordu. Yayınlanmış olan bazıları şunlardır: «Русская Правда» по Синодальному списку» («Sinodal Yazılara Göre «Rus Pravdası») (1910), «Азбука в научение младым детем. 1643 г.» («Küçük Çocukları Öğretmek İçin Alfabe») (1910), «Азбука-пропись времен царя Михаила Федоровича» («Çar Mihail Fedoroviç Dönemindeki El Yazılı Alfabe») (1911), «Договоры русских с греками и предшествовавшие заключению их походы русских на Византию: К тысячелетию договора Олега 911 г., в двух частях» («Rusların Yunanlılarla Anlaşmaları ve Akdedilmesinden Önce Yapılan Bizans Seferleri: 911 Oleg Anlaşmasının 1000. Yıldönümüne Adanmıştır. İki bölüm olarak») (1912) vd. Ayrıca, 1912'de, Anavatan Savaşı'nın 100. yıldönümü vesilesiyle, alay müzelerinden ve özel özel koleksiyonlardan gelen 769 nadir eseri tanımlayan «Eski Savaş Eserler İncelemesi» kitabının birinci cildinin redaksiyonunu yaptı. Bu çalışmalar için profesör, Rus Askeri Tarih Derneği Moskova Bölümü (1911'den beri), Moskova Arkeoloji Derneği ve Odessa Tarih ve Arkeoloji Derneği'nin faal üyesi seçildi.

Mayıs 1913'de, korgeneralliğe terfi edip (üstün devlet hizmeti için) ancak ertesi yılın temmuz ayında «aile nedenlerinden dolayı, paşa kıyafeti giyinme hakkı ve emeklilik gelirine sahip olarak» istifa etti.

1913 yılında Kırım'daki Feodosia yakınlarında ve Karadeniz kıyısında bulunan Otuzı (şu anda Kurortnoye köyü) aile malikanesinde yaşayan N. Marks, üç sayı olarak yayınlanan «Kırım Efsaneleri» adlı hikaye kitabında toplanan yerel halk hikayelerinin aranması, işlenmesi ve yayınlanmasıyla uğraşıyordu. O zamanın, Kırım Tatarlarına ve yarımadadaki diğer halklarına ait 35 efsanenin yer aldığı eşsiz bir yayınıydı. Yayın, İ. Ayvazovski'nin torunu olan genç ressam ve ünlü pilot K. Artseulov (1891-1980) tarafından hazırlanan grafik resimleri ile de bilinmektedir (Marks 1913, Marks 1915).

Birinci Dünya Savaşı sırasında, 64 yaşındaki bilim adamı tekrar askeri hizmete çağrılıp 13.01.1916'da Odessa Askeri Bölge Komutanlığı kurmay başkan vekili olarak atandı. Askeri kariyerinin ikinci aşamasının sonunda (1917 yılının Eylül ayından Kasım ayına kadar), bu askeri bölge kuvvetlerinin komutanı olarak bile görev yapıyordu

(Golovan 1998, s. 48-51). N. Marks Odessa'da yaklaşık iki yıl yaşadı. Tam bu dönemde orada «Kırım Efsaneleri»'nin üçüncü sayısının (Marks 1917) yanı sıra, okurların tavsiyeleri üzerine iş bu çalışmada taranan sayfalar olarak tarafımızdan sunulan (Ek 1) «Bender Kalesi Tarihçesi Hakkında» (Marks 1917a) adlı eser yayımlandı. Yazarın etkin bir şekilde işbirliği yaptığı Odessa Tarih ve Arkeoloji Derneği'nin anılan broşürün hazırlanmasında ve yayınlanmasında önemli bir rol oynadığını da vurgulalım.

A5 formatındaki 15 sayfalık basılmış metin (yaklaşık 10,5 bin karakter) içeren bu kitap «Odessa Tarih ve Akeoloji Derneği'nin kararıyla»[1] basıldı. Odessa Şehir Halk Kütüphanesi'nin damgası üzerindeki «2 Haziran 1917» tarihini göz önüne alarak 1917 yılının ilk yarısında ve, büyük bir olasılıkla, belirtilen tarihten kısa bir süre önce sınırlı bir sayıda basılmış olduğunu söyleyebiliriz. Aynı sayfada, Derneğin «Zapiski» («Yazılar») dergisinin XXXIII. sayısı içinde ayrı basım olarak basılmış olduğu» yazıldı, ancak belirtilen sayıda böyle bir yazı yoktur. Bunun nedeni, XXXIII. sayının sadece 1919'da yayınlanmış olması ve «İçindekiler» sayfasında aşağıdaki yazılmasıdır: «Baskı maliyetinin aşırı derecede yuksek olmasından ve Dernek Yonetim Kurulu kontrolünün dışındaki diğer nedenlerden dolayı bu «Zapiski» sayısına mevcut materyallerin sadece bir kısmı dahil edilmiştir» (Zapiski 1919).

Maalesef, yıllar boyunca hiç kimse bu broşürden bahsetmedi. G. Astvatsaturov ise broşür konusunda aşağıdaki açıklamayı yaptı: «1917'de, Odessa Askeri Bölge Komutanlığının eski kurmay başkanı N.A. Marks... «Bender Kalesi Tarihçesi Hakkında» adlı küçük bir broşür yayınladı. Acı savaş yıllarında basılan o kitap, nadir bir kitap haline gelip genel okuyucu tarafından neredeyse bilinmemektedir. Broşürün bilimsel değeri, yazarın kendisinin vurguladığı gibi pek büyük değildir. Bununla birlikte, kale kapısının üzerine monte edilmiş mermer levhaya oyulmuş bir Türkçe yazıtının fotoğrafı ilk defa olarak tam bu broşür içinde basılmıştır. Daha sonra, söz konusu kitabe iz bırakmadan ortadan kayboldu. O yüzden korunmuş fotoğrafı, araştırmacıların yazıtı çözmesine izin veren tek belge haline geldi» (G. Astvatsaturov 1997, 4). Böyle bir değerlendirmeye kesinlikle katılma-

1 Söz konusu karar, Dernek Başkanı A.L. Bertye Delagard ve Dernek Sekreteri M.G. Popruzhenko tarafından imzalandı. Burada ve aşağıda, başka bir yazar belirtilmedikçe notlar bizimkidir (İ. Sapozhnikov ve V. Levchuk).

dığımızı hemen söylüyoruz, aşağıda ise bu alıntı içinde yer alan bazı cümlelerin doğru olmadığını göstereceğiz. Şimdi, diğer yazarların metinlerinden ödünç alınan cümlelere fazla dikkat etmeyerek ve N.A. Marks tarafından toplanan gerçekçi bilgilerin analizine odaklayarak broşürün içeriğini gözden geçirelim. Her ne kadar kitabın metni kalenin tümünün oldukça ayrıntılı bir tasviri ile başlasa da, içindeki bilgilerin çoğu kalenin «iç kale» denilen en eski kısmına aittir. Özellikle, broşür metninin ilk sayfasında, 30 Haziran 1827 tarihli ve yeniden yayınladığımız zamana kadar neredeyse bilinmeyen «Bender Kalesinde Bulunan İç Kalenin Planı ve Cephesi» adlı harita basıldı. Üzerinde, 8 Osmanlı kulesi ve duvarlarına ek olarak, 1820-1823'te kalenin üç tarafının dış duvarlarına eklenmiş ve numaralandırılmış 6 baraka gösterilmiştir. Özel bir ilgi çekici olan sözde «cephe», yani kalenin kuzey-batı tarafından bakıldığında üzerinde tüm kulelerin çatı yapısı, duvarlardaki siperlikler ve baraka çatılarındaki dam pencerelerinin bile açıkça görülebildiği bir perspektif çizimidir (Ek 1.3).

Broşürdeki orijinal materyallerin geri kalanı esas olarak Kanuni Sultan I. Süleyman'ın inşa kitabesi («tarih») ve seramik çanak (ikisi de iç kalenin giriş kapısı üzerindeki kule-caminin dış duvara yapıştırıldı) ila ilişkili olduğundan, bu eserler hakkındaki bilgileri daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

[Makalenin bu bölümü Bender kalesindeki Kanuni Sultan Süleyman kitabesinin bulunuş ve araştırma tarihiyle ile ilgilidir. Bu kitabe ile ilgili bölümde etraflıca ele alındığı için bu bölüme bakınız.]

Bender kalesinden gelen, N. Marks kitabında tarif edilen ve fotoğraflanan başka bir eser, Evliya Çelebi tarafından bahsedilmiş olan ve general tarafından «porselen tabak» denilen çanak'tır. Kitapta bu çanak hakkında sadece şu kısa cümle yazılmıştır: «üzerindeki sır sadece kısmen korunmuş, alt kenarı kırılmıştır». Ayrıca, XVIII. yüzyılın Bender kalesini kuşatmalarından birinin ardından, Türklerin tam bu tabak üzerinde Rus komutanına kale kapısının anahtarını sundukları hakkındaki yerel efsane anlatılmıştır. Yazar, bunu yazarken efsanede betimlenen olayın 1770 yılına ait olduğunu inanmak istiyor. Evliya Çelebi'nin İznik işi çanağına iyice aşina olan N. Marks'ın, aynı yerde bulunan çanağı ve «tabağı» bir nedenden dolayı tek bir nesne olarak değil, ayrı bir şeyler olarak ele aldığı dikkat çekicidir (Ek 1.6, s. 9-10). Aynı hatayı tekrarlayan G. Astvatsaturov, Evliya çanağını tarif ettiğinden sonra şunu bildirdi: «Diğer kaynaklarda bu çanaktan

bahsedimemektedir. Ancak, en azından 1917'ye kadar aynı kulenin duvarındaki kitabeli mermer levhanın üstünde küçük dörtgen oyuğa konulan bir porselen tabak bulunuyordu» (1997, s. 48). Bu yazarların düşünce akımını kabul edersek, o zaman neredeyse fantastik görünen şöyle bir olay seyrini de kabul etmemiz gerekirdi: 1657'ye kadar iç kalenin kapısı üzerindeki duvara gömülmüş İznik işi bir çanak, yaklaşık 1917'ye yakında bilinmeyen bir nedenlerden dolayı duvardan çıkarılıp tabak ila değiştirilmiş diye.

Türk seyahatçı görüşünün aksine, N. Marks›ın resmi ve betimlemesine göre söz konusu kap, bir çanak değil, duvara gömülmüş ve ek olarak iki metal kıskaç ila sabitlenmiş bir tabak'tı. İç kale kulesinin dış tarafının şematik çizimine (Ek 1.6) bakılarak değerlendirilen tabak çapı, yaklaşık 25-27 cm'dir.

Yaşı sorununu kesin olarak çözmek için tabak çizimi, Evliya Çelebi'nin çanak betimlemesini hatırlatarak, Ukrayna Milli Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü'nün araştırmacısı olan orta çağ ve Osmanlı dönemi uzmanı G.S. Boguslavski'ye gösterdik. Tabağı, XVI. yüzyılın başlangıcından XVII. yüzyılım ortasına kadar olan dönemine ait, «Beyaz Üzerinde Mavi» veya «Kütahyalı İbrahim» tarzı İznik yarı fayans olarak tanımladı (Sapozhnikov, Levchuk 2016, s. 315, 326-326).

Ancak, böyle bir çok geniş tarihlendirmeyi daraltıp alt sınırını, aslında, iç kale giriş kapısı üzerindeki kulenin inşa edildiği en azından 1538 yılına kadar yükseltmek için tüm nedenlerimiz var. Bender'i 1657'de ziyaret eden Evliya Çelebi, tabağın «yakın geçmişte» duvara yerleştirilmiş olduğuna ilişkin hiçbir şey yazmadığından dolayi herhalde dönemin üst sınırı da düşürülebilir, ancak bunu yapmak için mantıksal çıkarımız dışında bir kanıt yoktur.

İşte, N. Marks sayesinde, ilk bakışta önemsiz gibi görünen broşürünün yayınlanmasından bir yüzyıl sonra, dünyaca ünlü Osmanlı mimarı Koca Sinan'ın veya hatta Kanuni Sultan I. Süleyman'ın Bender'deki «Türk Tabağı»'nı büyük bir olasılıkla görüp ellerinde tutabildiğini ve, ayrıca, bu tabağın Bender kalesinin XVIII. yüzyıldaki iki teslimiyle hiçbir şekilde bağlantısının bulunmadığını makul bir şekilde kanıtlayabildik.

Fakat 100 yıl önce korgeneral N. Marks bunu bilmiyordu ve bu nedenle kalede hizmet eden bir subayın, Rus birliklerinin kaleyi ele

geçirdiğinde tam bu tabağın üzerinde «kale kapısının anahtarının askeri komutana sunulduğuna» dair sözlerine kolayca inandı. Üstelik, yukarıda belirtilen kitapta, N. Marks şunu da bildirdi: «Bender çarşısında tarafımdan sorulan bir dilenci, anahtarın, söylentilere göre Benderdeki paşanın karısı olan Maryuka bayan isimli bir kadın tarafından, bu Maryuka'nın emriyle kör edilen eski düşmanı olan bir dilenciden zorla aldığı tabak üzerinde sunulmuş olduğunu söyledi» (Ek 1.10, s. 12, 14).

Bu versiyonun, tarihsel gerçekler ve tabağın yapım tarihi ile tutarlı olmamasına rağmen, general Marks, «Bender Küçük Tabağı» adını verdiği güzel bir efsaneyi kaydetti ve, belki de, yeniden yazdı. Efsane, 1916-1917 yıllarında çeşitli şehirlerdeki gazete ve dergilerde birkaç kez yayınlanıp ancak daha sonra Moldovyalı sözlü folklorun bu örneği unutulmuştur[1]. Tekrarlanan bir araştırmanın ardından, okuduğunuz satırların yazarları bu efsaneyi, ilgili yıla ait sayısının Odessa Ulusal Bilim Kütüphanesinde saklandığı «Odesski Listok» («Odessa Gazetesi») gazetesinde buldular (Marks 1916).

Burada, 1657'de Evliya Çelebi'nin bahsettiği başka bir duvar yazıtı hakkında birkaç söz söylemek uygundur. Ciobanu makalesindeki fotoğrafa dikkatlice tekrar bakılırsa, iç kale giriş kapısının sağındaki duvarda, yaklaşık olarak yukarıda anlatılan kitabenin düzeyinde, kemer biçiminde yuvarlatılmış üst köşelere sahip beşgen levha üzerinde yapılmış ve daha küçük boyutlarda olan başka bir kitabe görülebilir. Duvardan cıkarılma çalışılırken çok zarar görmüş olan bu nadirlik, Temmuz 2016'da incelemeyi başardık.

Kısa süreli kabine araştırması, bu kitabenin görüntüsünün biraz çarpıtılmış bir şekilde (dikdörtgen olarak gösterildi) yukarıda belirtilen 1819 tarihli «Gerbı, nadpisi vd.» («Bender kalesinin duvarlarının taşları üzerine oyulmuş armalar, yazıtlar ve diğer eserler») adlı derleme tablosunda[2] 2a numaralı olarak bulunduğunu göstermiştir

1 İnternetteki verilere göre, ünlü Kırım yazarı ve yerel tarihçi V.P. Kupchenko'nun (12.06.1938-02.06.2004), «Farfuria Benderului» notu ile «Veçerni Kişinev» («Akşam Kişinevi») gazetesinde yayınlanan «Unutulmuş Efsane» adlı bir makalesi var (Kupchenko 1982, 3), ama makalede ne yazılmış olduğu ve efsanenin kendisinin yayınlanmış olup olmadığı hala bilinmemektedir.

2 Bahsettiğimiz iki kitabeye ek olarak, 1819'da, yine giriş kapısı yanındaki duvarda kireçtaşı üzerine yazılmış iki yazıt çizilerek kopyalanmıştır (Şlapac 2004, 231, fig. 3a, 4a). Bunlardan ikincisi, yani 1584 tarihli olan ve

(Şlapac 2004, 231). Son zamanlarda ise, kitabede «Mustafa» ve «Rükayye» adlarını okumayı başarmış olan ve A. Krasnozhon tarafından yayınlanıp Evliya Çelebi'nin bahsettiği aşk yazısı ile karşılaştırılmıştır (Krasnozhon 2010, s. 11, Res. 1/2). Birlikte ele alınan yukarıdaki bilgiler, ünlü Türk gezginin kalemine ait olan 1657'deki Bender iç kalesi giriş kapısı betimlemesinin doğruluğunu ve yüksek inceliğini kesin bir şekilde kanıtlar. İşte, Evliya'nın bahsettiği üç eserden ikisi mucizevi bir şekilde günümüze dek korunmuş, bunlardan biri ise orijinal yerinde bile kalmıştır.

[Marks'ın] broşürünün tarihsel bileşeni bununla sınırlı değildir, çünkü içinde söz konusu iki fotoğraf ve kale planına ek olarak, tümü numaralandırılmamış ve çoğu imzalanmamış 5 gravürün kopyaları da sunulmuştur. Bunlardan biri olan ve başka bir yayınlarda da rastlanan gravür, «4 (16) Kasım 1789'da Bender Kalesinin Türkler Tarafından Feldmareşal Prens Potemkin-Tavriçeski'ye Teslim Olması» adını taşıyor (Ek 1.11). Christian Georg Schütz d. J. (1758-1823) tarafından çizildiği ve aynı ressamın Boze (Rymnik) Muharebesini betimleyen gravürüyle birlikte 1790'da Viyana'da yayınlandığını tespit edebildik.

Broşür için kalan resimler (Ek 1) Prof. İ.A. Linnichenko tarafından verilmiştir. Her ne kadar bu görüntü ve planlar küçültülmüş bir biçimde, düşük kalitede ve yorumsuz olarak yayınlanmış olsa da, kronolojik sıralamaya uygun olarak bunları nitelendirmeye ve tarif etmeye çalışacağız.

1. En eski olan, «Campement seiner Könige Mah zu Schweden bey Bender, wie Solches sich Aº. 1711 befunden» («1711'de Olduğu Gibi Bender Yakınındaki İsveç Kralı Kampı») adlı plan'dır (49×65 cm). Gravürü çizen Augsburg'lu Jeremias Wolff (1663-1724). Bu planın, «Konung Carl d:12tes Campement wed Bendern Anno 1711» («1711'de Bender Yakınındaki Kral XII. Karl'ın Kampı») olarak adlandırılan renkli ve el yazılı «birincil kaynağı», İsveç Ulusal Arşivinde saklanmaktadır. Bu, Ağustos 1709'dan Temmuz 1711'e kadar (Dinyester Nehri'nin taşması nedeniyle sular altında kaldığı zaman) mevcut olan Bender yakınındaki İsveç kuvvetlerinin ikinci kampıydı.

---

kapının solunda bulunan, günümüze kadar hayatta kalmıştır (Krasnozhon 2010, s. 10, Res. 2/6), yuvarlak kartuş içindeki ikincisi ise tarif edilmemiştir. 1819 derleme tablosunda, Bender Kalesi'nden gelen toplam 50'den fazla kitabe ve yazı (duvar yazıtı dahil) göstermiştir.

Plan 1711'de çekildi, ancak gravürün Augsburg'da basılması herhalde daha sonraki bir yıla atfedilmelidir: en erken 1714 (Bender hikayesinin sonu), en geç 1724 (J. Wolff'un ölüm tarihi).

Gallica web sitesinde mevcut olan bu plan, üzerinde kral ve generallerinin çadırları dahil olmak üzere İsveç kampının planografisi, Osmanlı süvari kampı, Dniyester Nehrinden geçmek için kullanılan iki yüzer köprü ve hatta nehrin alt (doğrudan taşkın yatağı üzerindeki) taraçasının burnunun ucunda yerleştirilen iki toprak seti'nin yer aldığına rağmen henüz tarihçiler tarafından incelenmemiştir. Bugüne kadar geçmiş yıllar içinde bu kampın doğu kısmı, nehir yatağının doğal olarak doğrultması nedeniyle büyük ölçüde kaybolmuştur.

2. İkinci gravür (Ek 1.13), «Die St. Bender» («Bender Şehri») adı altında sunulan şehir ile kalenin doğudan bakıldığında perspektifi ve «Accurater grundriß der Vestung Bender» («Bender Kalesinin Detaylı Planı») adlı planın kendisi dahil olmak üzere iki bölümden ibarettir. Açıkça görülüyor ki, bu, bir kitabın resimlemesi kapsamında yapılan bir derleme çalışmasıdır (gravürün sağ üst köşesinde «956» olarak sayfa numarası işaretlenmiştir). Perspektif resimde, bir cami, iç kale (hisar), bir Rum kilisesi ve Dinyester Nehri gösterilip yazıtlarla işaretlenmiştir. Plan da, nispeten küçük ölçekli ve şematik olmasına rağmen, özellikle XII. Karl ve ordusunun Bender yakınında kalması hakkında önemli ve hatta detaylı (örneğin, varoş içinde işaretlenmiş bir kahve dükkanı) bilgiler içermektedir. Plan üzerinde üç İsveç kampının tümü işaretlenip bunlardan biri (en sağdaki) oldukça ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir: «Yeni Bender veya Stockholm» ya da «1712 İsveç Kralı Kampı» olarak işaretlenmiş bu kamp içinde «Kralın Evi», «İdari İşler Müdürlüğü», «Protestan Kilisesi», «Arka Siperler» vs.[1] Buna ek olarak, Dinyester Nehri, sağ kıyısı boyunca bir «Türk [Savunma] Hattı ve [B.H. Minich ordusunun başarısız Bender seferinin dönemine ait] 1738 tarihli Batarya»'nın çizildiği Moldova (Die Moldaue) ve Ukrayna (Die Ukcraine) arasındaki sınır olarak gösterilmiştir.

1 Aklımıza gelmişken, 1789'da Campenhausen «XII. Karl'ın evinin sefil halindeki kalıntılarını» gördü. Bu da, Varnitsa'daki kampının incelenmesini tamamladı (Sapozhnikov, Levchuk 2017). Belki de, buradaki «küçük bir höyükler» altında, 1770 Bender hücümü sırasında öldürülmüş albay Miller ve Baron Stein'ın mezarları bulunabilir (Travels 1808, s. 73; Zameçaniya (Notlar) 1810, s. 36; Sapozhnikov, Yarovoy 2017).

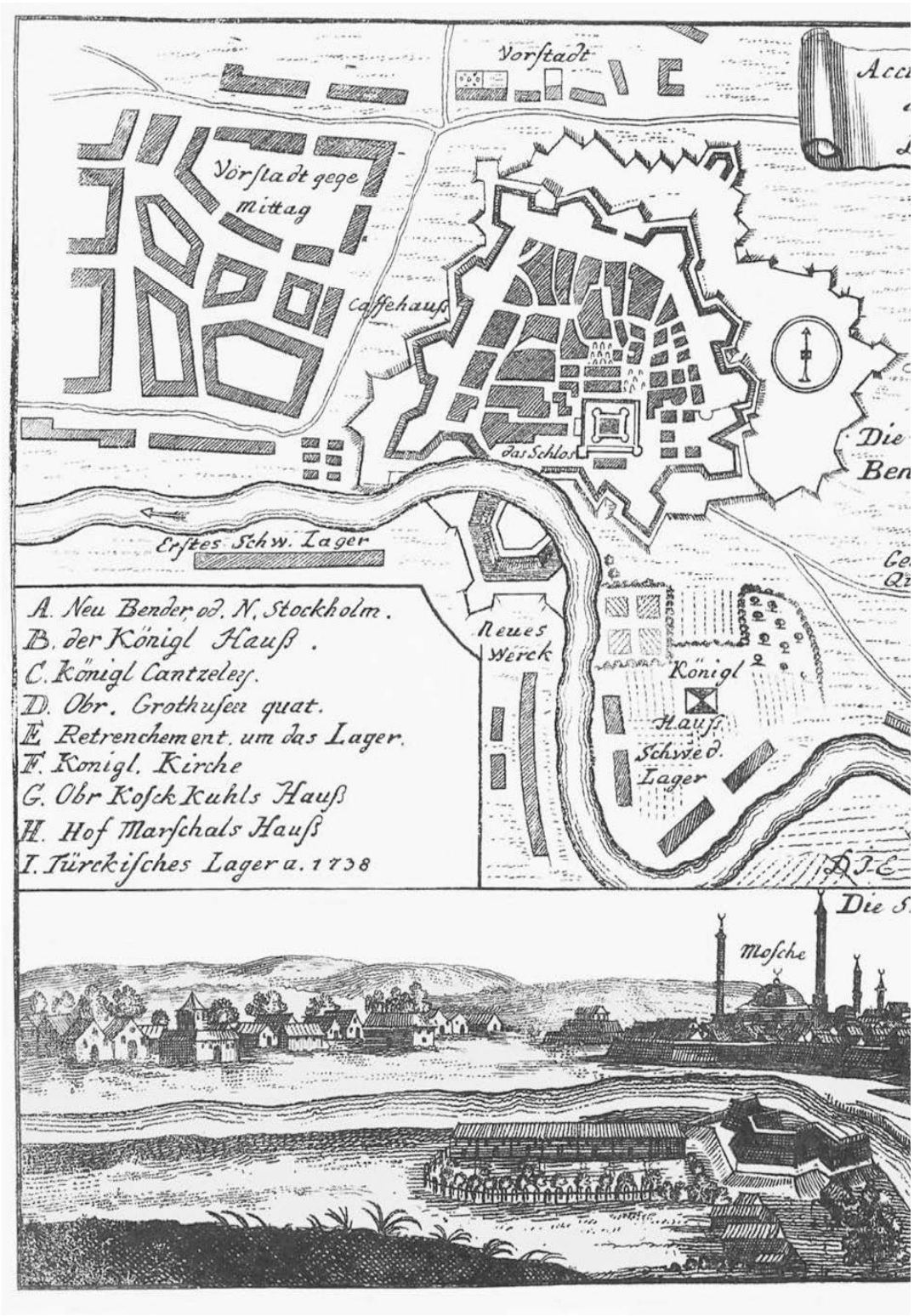
Bu [1738] tarihi göz önüne alınarak, söz konusu planın çizme tarihi, bu yıldan sonraki bir yıla, ancak büyük bir olasılıkla, 1768-1774 Rus-Osmanlı savaşından önceki bir yıla atfedilmelidir (Res. 3).

Bu belgeyi analiz ederken, bilgilerinin çoğu, İsveçli haritacılık ve topografya uzmanlarının arazi ölçme verilerine dayanılarak gravür oyma kalemiyle çizilmiş «Accurate delineation der vestung Bender mitt derer situation und vorstaedten» («Varoşların durumu da gösteren Bender Kalesi'nin ayrıntılı tasviri»; boyutları 49,5 × 64,5 cm, çizen J. Wolff) adlı plandan alındığı unutulmamalıdır.

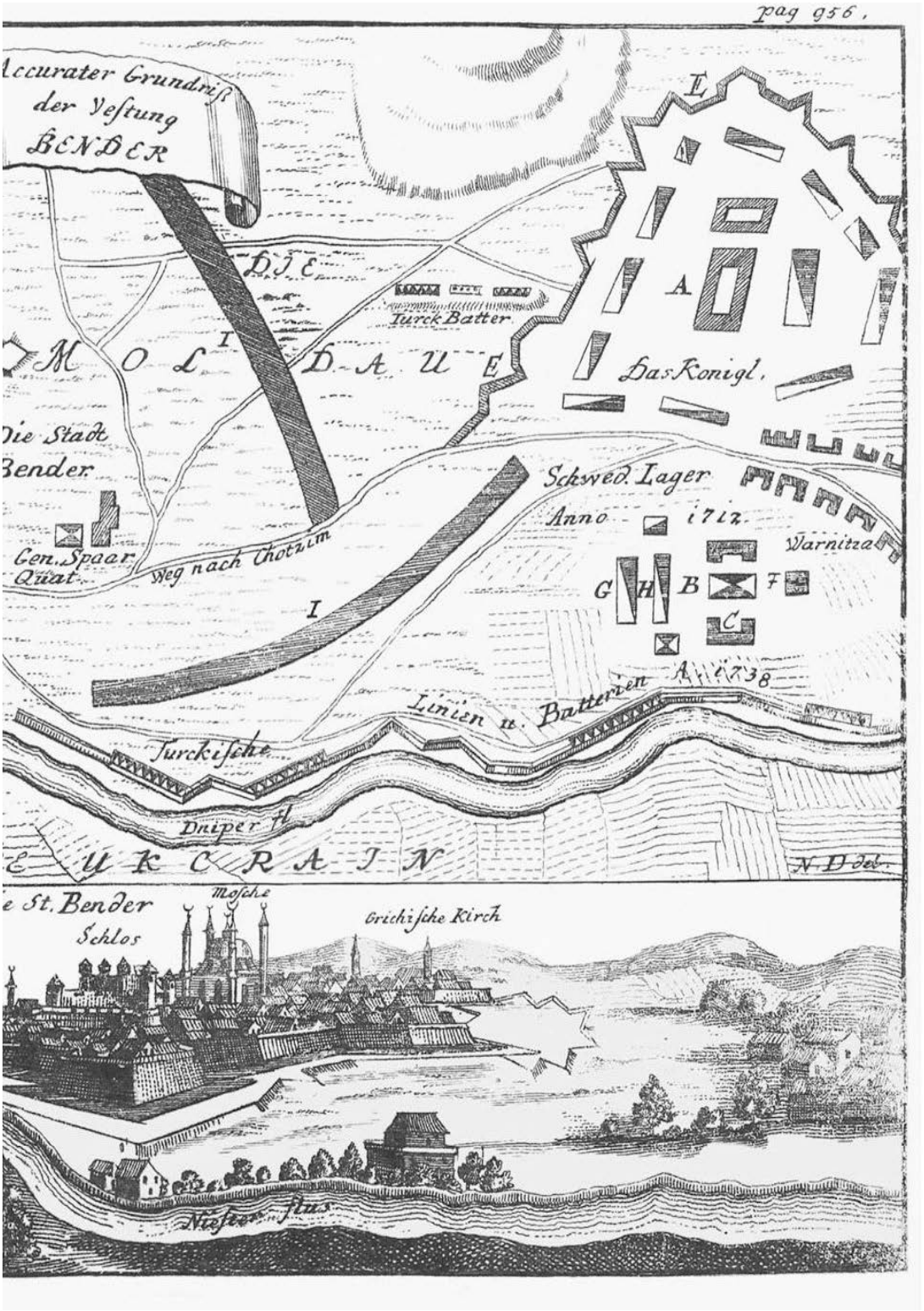
3-4. Kalan iki gravürü ele almamız gerekir. Birincisi, «Grundriss der Statt und Vestung Bender. welche von den Russischen General Graf von Panin den 26. Sept. 1770 mit Sturm eingenomen worden» («Rus generali Kont von Panin tarafından 26 Eylül 1770'te hücum sonucu ele geçirilen Bender şehri ve kalesi'nin planı») (Ek 1.5), ikincisi de «Prospect der Stadt und Vestung Bender» («Bender Şehri ve Kalesi'nin Geniş Manzarası») (Ek 1.5) adlı gravür'dür. Her iki gravür ilk olarak, 1771-1775'te yayınlanan ve zamanında çok popüler olan «Rusya, Polonya ve Osmanlı Devleti arasında şimdiki savaşın tarihçesi» kitabının 36 bölümünden birinde basıldı (Geschichte 1771).

Sonuç olarak, makalemizin başında sunduğumuz N. Marks'ın broşürünün değerlendirmesinin bizim açımızdan en azından yüzeysel ve tamamlanmış olmaktan uzak olduğu görülmektedir.

Bu küçük kitabın gerçekten de bibliyografik bir nadir eser olduğunu kabul etmemek zordur. Ancak, G.O. Astvatsaturov'un sandığı gibi Sultan I. Süleyman kitabesinin fotoğrafı ile sınırlı olmayan bu broşür bazı benzersiz bilgiler içermektedir. Şüphesiz, bu bilgilerin listesine şunlar da eklenmelidir: kalenin inşa edildiği döneme ait olabilen İznik işi Osmanlı tabağının fotoğrafı, iç kale kapısı üzerindeki kulenin ölçülere sahip resmi, 1827 tarihli eşsiz iç kale planı, İsveç kralı XII. Karl'ın Bender'de kalma dönemi ve 1770 Bender hücumu zamanı ile ilgili olan ve yeniden yayınlanan XVIII. yüzyılın bazı nadir gravür halindeki plan ve görüntüleri vd. Ayrı olarak, N. Marks tarafından kaydedilen ve, şüphesiz, Moldova sözlü halk sanatının altın fonuna eklenecek olan «Bender Tabağı» hakkındaki efsaneden de bahsetmemiz gerekir.

Şehir ile kalenin doğudan bakıldığında perspektifi ve Bender Kalesi Planı (yapan be

n belli değil; yaklaşık 1740 – 1760 yılları)

N.A. MARKS

Bender Kalesi Tarihçesi Hakkında

Odessa

E. khrisogelos "Salvsnskaya" Basımevi ,

Hersonskaya sok. no. 15

Н. А. Марксъ.

Къ исторіи БЕНДЕРСКОЙ КРѢПОСТИ.

ф80931.
V
8857.

ОДЕССА.
„Славянская" типографія Е. Хрисогелосъ, Херсонская ул., д. № 15.
1917.

Bender Kalesi Tarihçesi Hakkında

Bender Levazım Dairesinde 1886-1891 dönemine ait Kale Sicil Defteri vardır.

Bu sicil defterine göre Bender Kalesi; eski Ceneviz hisarı (içkalesi), ana sur (duvar), alt kısımdaki surlar ve dış kısmındaki lunette'ler (dışarıya doğru üçgen oluşturacak şekilde inşa edilen tahkimatlı siperler)'den oluşmaktadır.

Resim üzerindeki yazı:

Orijinal belgede aşağıdakiler yazılmıştır:

Bender Kalesinde Bulunan İç Kalenin

Planı ve Cephesi

Bender, 30 Haziran 1827 Yılı

Açıklama

No 42 : 1820-1821'de inşa edilmiş Palisad (Siper Kazığı) Barakası (Deposu).

No 82-83 : 1822'de inşa edilmiş ve taarruz istihkam alayına ait İstihkam ve Lijistik Deposu

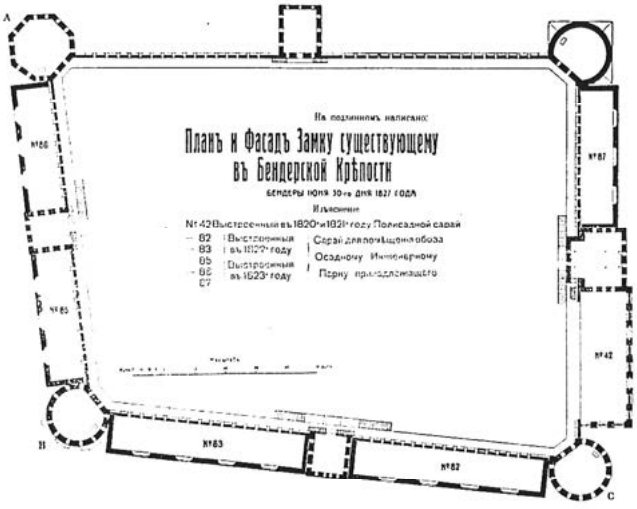
No 85-87 : 1823'de inşa edilmiş ve taarruz istihkam alayına ait İstihkam ve Lijistik Deposu

A B C hattı üzerine cephe

Къ исторіи Бендерской крѣпости.

Въ Бендерскомъ отдѣлѣ по квартирному довольствію войскъ имѣется формуляръ Бендерской крѣпости за 1886—1891 г.г.

По этому формуляру Бендерская крѣпость состоитъ изъ стараго Генуэзскаго замка, главной ограды, нижняго укрѣпленія и наружной части укрѣпленныхъ люнетовъ.

На подлинномъ написано:

Планъ и Фасадъ Замку существующему въ Бендерской Крѣпости

БЕНДЕРЫ ІЮНЯ 30-го ДНЯ 1827 ГОДА

Изъясненіе

№ 42 Выстроенныя въ 1820-мъ 1821-мъ году Полисадной сарай
№ 82 Выстроенныя въ 1822-мъ году — Сарай для помѣщенія обоза
№ 83 Осадному Инвалидному
№ 85 Выстроенныя въ 1823-мъ году — Парку принадлежащаго
№ 86
№ 87

Фасадъ по А В С.

4

Kale içindeki Ceneviz Hisarı, alt ve üst olan olmak üzere iki hisardan ibarettir.

Alt hisar, kalenin 40 metre aşağısında, Dniester Nehri'ne doğru uzanan bir çıkıntıya yerleştirilmiştir. Bu hasarın iki kulesi birbirine bağlayan ve kalenin arka kısmına bitişik bir taş duvarı vardır.

Üst hisar ise, taş duvarla birbirine bağlanmış sekiz kuleden oluşan düzensiz bir dörtgen görünümündedir. Bu kulelerden, köşelerdeki üç tanesi planda yuvarlak, kuzey doğuya bakan biri sekizgen, kalan dördü ise dörtgen şeklindedir.

Güney cephedeki kulenin içinde kaleye açılan tonozlu kapı vardır.

Eski Bender Kalesi yaklaşık olarak bu biçimde günümüze kadar da hayatta kalmıştır.

Aynı sicil defterinde, kısmen yerel efsanelere, kısmen de defteri yazanın ellerinde bulunan bazı resmi bilgilere dayanılarak hazırlanan kalenin kısa bir tarihçesi sunulmuştur.

Sicil defterinde yazıldığı gibi Benderin Moldovca adı Tigino veya Tiginno. Tabi ki, bu isim içinde Moldova kökünün bulunmasının olasılığı oldukça düşüktür. Ancak, şehrin Ceneviz döneminden Türk egemenliği dönemine kadar tam bu ismi taşıdığı şüphesizdir.

Gerçekten, «Kniga Bolşogo Çerteja» («Büyük Çizim Kitabı») adlı haritasında (XVI. yüzyılın ikinci yarısının el yazılı yayını) Bender, Teginnia olarak adlandırıldı (N. Molçanovskyi, Oçerk Izvestii o Podolskoi Zemle do 1434 goda / 1434 Yılına Kadar Podolya Bölgesi Bilgilerin Koleksyonu /). Aynı isim Grodetski tarafından yapılmış XVI. yüzyıl tarihli Polonya haritasında yer almaktadır.

Bu münasebetle, bugünlerde şehre eski adının geri verilmesi sorununun gündeme geldiğini de not ederim. Geçen yılın 3 Aralığı tarihli «Odesski Listok» gazetesinde, Ye. E. Stepanov'un Bender Kaymakamlığına sunduğu dilekçe hakkındaki bir yazı yayınlandı.

Stepanov bey'in ifadelerine göre, Bender adı, XVI. yüzyılın sonlarında, yani kaleyi hücum eden bir Türk Paşa'nın askerlerini taarruza kalkmaya teşvik ederek öfkeyle «ben dere» («ben isterim») diye bağırdığı bir zamanda ortaya çıktı. Bana göre böyle bir yorumun düzeltilmesi gerekiyormuş. «Ben dere» ifadesi «ben dereyim (vadiyim)» demektir. «Ben derim» ise «ben isterim» anlamına gelirdi. Ancak, en azından Bendere adındaki son sesli "e" harfinin ortadan kalkmasının nedeninin açıklamanın zor olduğundan dolayı kale/şehrin bugünkü isminin kökeni, Stepanov bey'in açıkladığı gibi açıklanamaz. Türk dil-

Генуэзскій замокъ — внутри крѣпости, состоитъ изъ нижняго и верхняго замка.

Нижній замокъ расположенъ на уступѣ въ сторону Днѣстра, на 40 ф. ниже крѣпости. Онъ имѣетъ двѣ башни и каменную стѣну, соединяющую ихъ и примыкающую къ стѣнѣ горжевой части крѣпости.

Верхній замокъ имѣетъ видъ неправильнаго четыреугольника, состоящаго изъ восьми башенъ, соединенныхъ каменной стѣной. Изъ этихъ башенъ три угловыя—круглыя; одна, обращенная на сѣверо-востокъ, восьмигранная, остальныя—четыреугольныя.

Въ срединѣ башни южнаго фасада находятся сводчатыя ворота, ведущія въ замокъ.

Въ такомъ приблизительно видѣ бывшая Бендерская крѣпость сохранилась и до нашихъ дней.

Въ этомъ же формулярѣ приведена краткая лѣтопись крѣпости, составленная отчасти по преданію, а отчасти и на основаніи нѣкоторыхъ данныхъ, имѣвшихся въ распоряженіи составителя формуляра.

Бендеры, говоритъ формуляръ, по молдавски *Тигино* или *Тигинно*. Едва ли однако въ этомъ имени можно искать молдавскій корень. Но несомнѣнно, городъ, начиная съ генуэзскихъ временъ и до турецкаго владычества, назывался именно такъ.

Дѣйствительно въ „Книгѣ большого чертежа" (списокъ 2-й половины XVI-го вѣка), Бендеры носятъ имя Тегинія (Очеркъ извѣстій о Подольской землѣ до 1434 г. Н. Молчановскаго). Тоже на картѣ Польши Вячеслава Гродецкаго, XVI в.

Замѣчу кстати, что нынѣ поднятъ вопросъ о возвращеніи городу прежняго имени. Въ „Одесскомъ Листкѣ" отъ 3-го декабря прошлаго года была помѣщена замѣтка о заявленіи, сдѣланномъ Е. Э. Степановымъ въ Бендерскую Земскую Управу.

По словамъ г. Степанова имя Бендеры установилось съ конца XV-го вѣка, когда будто бы турецкій паша, штурмовавшій крѣпость воскликнулъ въ гнѣвѣ—я хочу, „бенъ дере", побуждая тѣмъ своихъ ратниковъ идти на штурмъ. Это объясненіе требуетъ поправки. *Бенъдере* значитъ — *я долина*; *бен дерим* значило бы — *я говорю*. Но происхожденіе современнаго названія города едва ли можетъ быть объяснено такъ, какъ объясняетъ г. Степановъ, уже потому, что трудно понять выпаденіе конечнаго гласнаго *е* — въ имени *Бендере*. По турецки же имя крѣпости *Бендер*, а не *Бендере* и мы знаемъ слово *Бендер* въ смыслѣ значительнаго портового города, напримѣръ, Бендеръ-Аббасъ въ Персидскомъ заливѣ.

Соглашаясь съ г. Степановымъ, Земская Управа передала вопросъ о переименованіи Бендеръ на обсужденіе 48-го очереднаго Земскаго собранія. Докладъ былъ принятъ, и 21 января было возбуждено ходатайство черезъ Бессарабскаго губернатора.

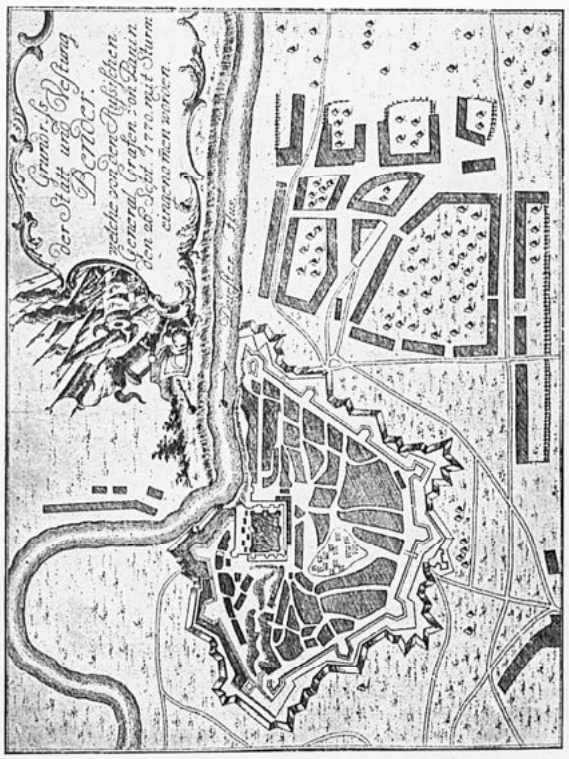
inde söz konusu kalenin adının «Bendere» değil «Bender» olarak telaffuz edildiğini unutmayalım (Rusça ve Ukraynaca «Benderı» olarak telaffuz edilir /Rakitin/). Ayrıca, «Bender» kelimesinin «büyük bir liman şehri» anlamına geldiğini de biliyoruz (örneğin, Basra Körfezindeki Bender Abbas liman şehri). Stepanov bey'in bu hususta görüşünü kabul eden İlçe Kaymakamlığı, Bender şehri yeniden adlandırma konusunu İlçe Genel Meclis'in 48. olağan toplantısının gündemine dahil etti. 21 Ocakta, yani ilgili rapor Meclis tarafından kabul edildikten sonra, ilgili dilekçe yazılıp Besarabya Valiliğine gönderildi.

5

Sicil Defterindeki kronikler, Bender Hisarı'nın ilk ortaya çıkışını, Karadeniz kıyılarındaki Ceneviz eğemenliği dönemine, daha doğrusu, Dinyester kıyıları boyunca Hotin, Soroka, Akkerman kaleleri gibi Cenevizli ticaret merkezlerinin tahkimatlarının ortaya çıktığı zaman ile bağlamaktadır. Bu, elimizde bulunan Bender hakkındaki tarihi bilgiler ile tutarlıdır (A. Zashchuk «Bessarabskaya Oblast» (Besarabya Bölgesi), 2. kısım, A. Nakko «İstoriya Bessarabii» (Besarabya Tarihi)).

5

Лѣтопись относитъ первонаѣальное возникновеніе Бендерскаго замка къ эпохѣ владычества генуэзцевъ на берегахъ Чернаго моря, а именно ко времени появленія укрѣпленія генуэзскихъ факторій по берегамъ Днѣстра когда появились Хотинъ, Сороки, Аккерманъ. Это отвѣчаетъ имѣющимся о Бендерахъ историческимъ свѣдѣніямъ (Бессарабская область А. Защука, ч. 2, Исторія Бессарабіи А. Накко).

6

Kroniklerde, Bender kalesinin Osmanlıların eline ne zaman geçtiği hakkında açık bilgi yoktur, ancak, bunun Ceneviz Kafa kalesi 'nin düştüğü ve Osmanlıların Besarabya'ya ilk kez geldikleri dönemde olduğunu varsayılır. Bu olaylar ise, Sultan II. Mehmet'in 1475'daki Boğdan seferi ve Bender de dahil olmak üzere birkaç kalenin tahrip ettiğine ilişkin tarihsel olarak güvenilir bilgilere karşılık geliyorlar (P.N. Batyushkov «Besarabya», St. Petersburg 1892).

Fakat, bu olaylardan kısa bir süre sonra kaleler önceki sahipleri tarafından restore edildi.

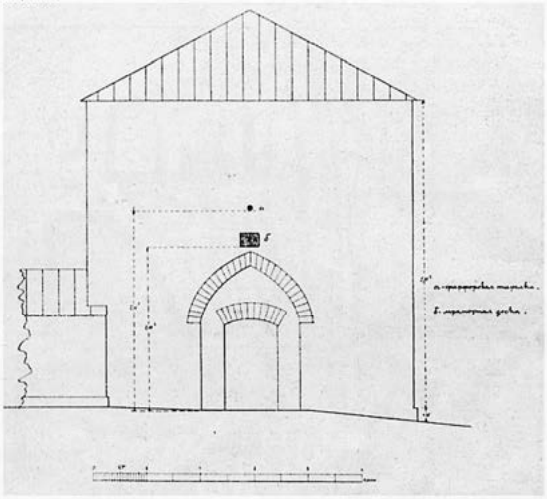
Sicil Defterindeki kroniklerde, bizim (Rus) Bilimler Akademimiz tarafından yapılan çeviriye atıfta bulunularak kalenin orta kısmındaki kapı kulesinde bulunan kitabenin içeriğinden bahsedilir. Bu çeviriden, kitabe yazıtının Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığı ve Müslüman takvimine göre 940 yılına yani Miladi 1534 yılına ait olduğu anlaşılmaktadır. Akademi'nin çevirisi, yerel Halk Kütüphanesinde kapsamlı ve ayrıntılı aranmasına rağmen bulunamadı, ancak kitabe günümüze kadar korunmuştur. Yazıt içeren mermer levha, plandaki 42 ve 87 numaralı binalar arasında yer alan kapı kulesi üzerinde 3,05 sajen (yaklaşık 6 metre) yüksekliğinde bulunuyor, yani o kadar büyük yükseklikte ki XVI. Yüzyılın ünlü Türk gezgin Evliya Çelebi, onun hakkında yazarken «...gayet yukarıda olup... ile okunmayıp yazılmadı» diye kaydetti (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. V, s. 116-120).

Boyu 7 cm ve eni 54 cm olan mermer levha, XVI. yüzyılda Osmanlı hattıyla

6

Когда перешелъ Бендерскій замокъ въ руки турокъ, лѣтопись не говоритъ и лишь допускаетъ, что это случилось въ то время, какъ пала генуэзская Кафа, и турки впервые появились въ Бессарабіи, что совпадаетъ съ историческими свѣдѣніями о походѣ Магомета II на Молдавію и разрушеніи нѣсколькихъ крѣпостей, въ томъ числѣ и Бендерской въ 1475 г. (Бессарабія П. Н. Батюшкова, Спб. 1892 г.).

По затѣмъ вскорѣ замки были возстановлены прежними владѣльцами.

Лѣтопись указываетъ на содержаніе надписи, на средней входной башнѣ, при чемъ ссылается на переводъ нашей Академіи Наукъ, изъ какового перевода якобы видно, что надпись принадлежитъ султану Сулейману и относится къ 940-му году магометанскаго лѣтосчисленія, т. е. къ 1534 г. нашей эры. Переводъ Академіи, несмотря на тщательныя розыски въ здѣшней Публичной библіотекѣ, найти не удалось, но эта надпись дошла до насъ. Она помѣщена на мраморной доскѣ надъ входными воротами въ замокъ (между зданіями №№ 42 и 87), на высотѣ 3,05 сажени, такъ высоко, что, говоря о ней, путешественникъ XVI-го вѣка турокъ Эвлія Челеби, замѣчаетъ: не могъ прочесть, ибо высоко. (Сеяхетнамей Эвлія Челеби, т. V, ст. 116—120).

Мраморная плита 70 сант. длины и 54 ширины содержитъ турецкую вязь XVI-го вѣка, трудно читаемую.

7

Bununla birlikte, yardım için başvurduğum oryantalist olarak iyi bilinen İ.S. Spafaris yazıtı bir dereceye kadar okuyup anlamayı başardı.

Yazıt, her birinde iki kartuşun bulunduğu altı satırda yer alan on iki kartuş içine yazılmıştır. Kitabenin sol alt köşesinde 3 inç çapındaki yuvarlak bir oyuk vardır.

İ.S. Spafaris yazıtı aşağıdaki şekilde okudu:

8

1) Ben Allah'ın kuluyum ve bu cihanda Sultanım.

2) Sevgili, rahman ve rahim olan Allahım beni Muhammed'in vekili kıldı.

3) Allah'ın fazlı, Muhammed'in mucizeleri gök ve yer arasındaki uzaydan daha hayırlıdırlar.

4) Haremlerde adıma hutbe okuttu. Süleymanım.

5) Frank denizine, Batıya ve Hint'e gemileri yürüttüm.

6) Bağdat soylarının (kabilelerinin), İrak'ın, Rum'un Kayseriyim, Mısır'ın Sultanıyım.

7) Macar Kralı'nın tahtı ile birlikte tacı zorla alarak

8) Sadece adına merhamet ederek, hükümdarlığım altına, Allah vergisi, Sultanım.

9) Onun üstünde ..... bey (voyvoda), ancak

10) Atımın nalları tozu çıkarttı, Bogdan bölgeleri fethettim.

11) Sene 935, Hasan, Bende, yeni kadı, bana itaatkar olan beyler.

12) «Kaleyi yapmak» tarihini yazan Süleyman ibn Osman'ım.

7

Однако И. С. Спафарисъ, къ которому я обратился, какъ къ востоковѣду, смогъ, до извѣстной степени, въ ней разобраться.

Надпись заключена въ двѣнадцати гранкахъ, расположенныхъ въ шесть линій, по двѣ въ каждой линіи. Въ лѣвомъ нижнемъ углу круглая выемка, 3-хъ дюймовъ въ діаметрѣ.

И. С. Спафарисъ читаетъ эту надпись такъ:
1) Я Божій рабъ, въ царствѣ міра сего я султанъ.

Bilginç verici ve güzel yazıyla yazılmış olan bu yazıt Hicri 935, Bilimler Akademisi'nin çevirisine göre (sicil defterindeki kroniklerde kaydedildiği gibi) Hicri 940 yılına aittir. Hem tarih içindeki son rakamın açıkça «5» olduğundan dolayı hem de o zamanın tarihsel olayları açısından İ.S. Spafaris'in çevirisindeki tarihin okunmasını tercih ediyorum. Şemseddin Sami (Fraşıri) bey'in Kamusü'l-Alam adlı tarih ve coğrafya ansiklopedisine göre (İstanbul 1893, s. 2614-2617) Kanuni Sultan Süleyman, Macaristan seferlerinden birincisini Hicri 928'de, ikincisini 932'de, üçüncüsünü 934'te yaptı. 936'daki Viyana kuşatmasından sonra Sultan Süleyman'ın dikkati Doğuya, yani İran ve Hindistan işlerine çevrildi. Böylece, Spafaris bey'in okuduğu 935 yılı 935 yılı, üçüncü Macaristan seferi ile Viyana kuşatması arasındaki zamanla çakışmaktadır.

Bu dönemde, sicil defterindeki kroniklerde kaydedildiği gibi, Boğdanda Petru Rareş hükümdarlık yapıyordu.

8

2) Сдѣлалъ меня Мухамедовымъ довѣреннымъ Возлюбленный, Всемилостивый мой (Богъ).

3) Бога превосходство, Мухамеда чудеса болѣе пространства между небомъ и землей—благодѣтельны.

4) Въ заповѣдныхъ (городахъ) Онъ заставилъ произносить на мое имя—худбе [1]). Я Сулейманъ.

5) Корабли двинулъ въ море Франковъ, на Западъ и въ Индію.

6) Родовъ (племенъ) Багдада [2]), Ирака, Ирума я цезарь, Египта я султанъ.

7) У короля Угрскаго, отнявъ престолъ вмѣстѣ съ короной его,

8) Изъ милости только (къ) имени его, подъ мою власть, Божій даръ, Я султанъ

9) Надъ нимъ . . . . . бей (воевода) [3]), но

10) Моего коня подкова подняла пиль, я завоеватель областей Бугдана [4]).

11) Годъ 935 [5]) Хасанъ [6]) Бенде [7]) новый судья, многіе мои покорные мнѣ беи."

12) „Строить крѣпость"—написалъ хронограмму [8]) я Сулейманъ сынъ Османа.

Эта интересная и красивая по своему стилю надпись датирована 935-мъ годомъ, въ чтеніи же академіи наукъ, (какъ указываетъ лѣтопись формуляра) 940-мъ.

Какъ потому, что послѣдняя цифра совершенно ясна именно—5, такъ и по отношенію къ историческимъ событіямъ того времени, я придерживаюсь чтенія И. С. Снафариса. По историческому и географическому словарю Шемседина-Сами, бея Фрашери (Конст. 1893 ст. 2614—2617) Султанъ Сулейманъ-Кануни, Сулейманъ Великолѣпный предпринялъ первый походъ на Венгрію въ 928-мъ году, второй въ 932-мъ и третій въ 934-мъ, а въ 936-мъ г. послѣдовала осада Вѣны; затѣмъ вниманіе Сулеймана уже отвлекается дѣлами на Востокѣ, въ Персіи и Индіи. Такимъ образомъ, 935-мъ годъ, какъ читаетъ г. Снафарисъ, совпадаетъ со временемъ между третьимъ Венгерскимъ походомъ и осадой Вѣны.

Въ это время, отмѣчаетъ лѣтопись формуляра, въ Молдавіи господствовалъ Петръ Рарешъ.

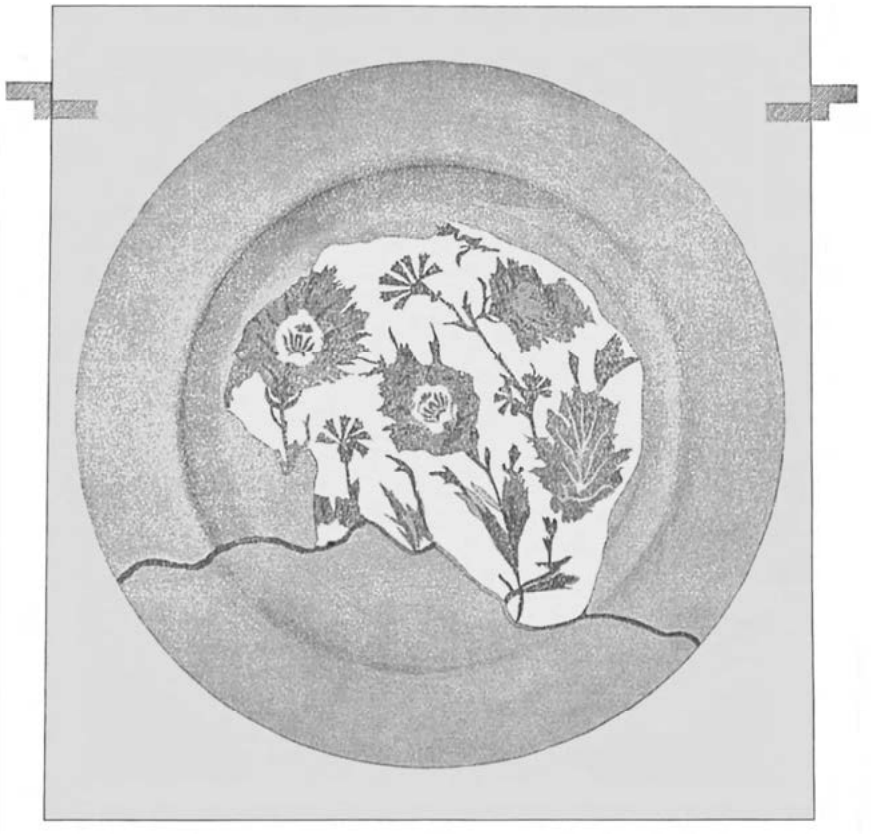
[1]) Молитву за Государя.
[2]) Это слово можно прочесть какъ «многочисленные».
[3]) Пропущенныя слова не разберчивы: Лука, Сардиніи?
[4]) Молдавіи.
[5]) 1528 годъ.
[6]) Крѣпость?
[7]) По персидски «рабъ», по туренки «у меня».
[8]) Слова строить крѣпость послѣ даты обозначаетъ ту же дату, приведенную буквами съ цифровымъ значеніемъ, но въ данномъ случаѣ цифры не сходятся.

9

Boğdan voyvodası Büyük Stefan ve Kiev prensesi Yevdokiya'nın oğlu Petru Rareş, kendisini Osmanlıların himayesine teslim etti.

Rareş, ilk olarak 1527 ile 1538 arasında, ikinci kez 1541 ile 1546 arasında Boğdan voyvodası oluyordu. Bilimler Akademisi'nin çevirisine göre kitabenin ait olduğu 1540 yılında ise Boğdanda hükümdarlık yapan «Sarança» yani «Çekirge» lakaplı VI. Stefan idi.

XVI. yüzyılın sonundaki 1592'de o zamanki Boğdan voyvodası Aron tarafından davet edilen Osmanlılar, Bender bölgesindeki 12 köyü ele geçirdi. Bu köylerden Bender şehrine bağlı ve Osmanlı eğemenlik altında bulunan bir idari birim (râyâ) oluşturuldu (Batyushkov, s. 94).

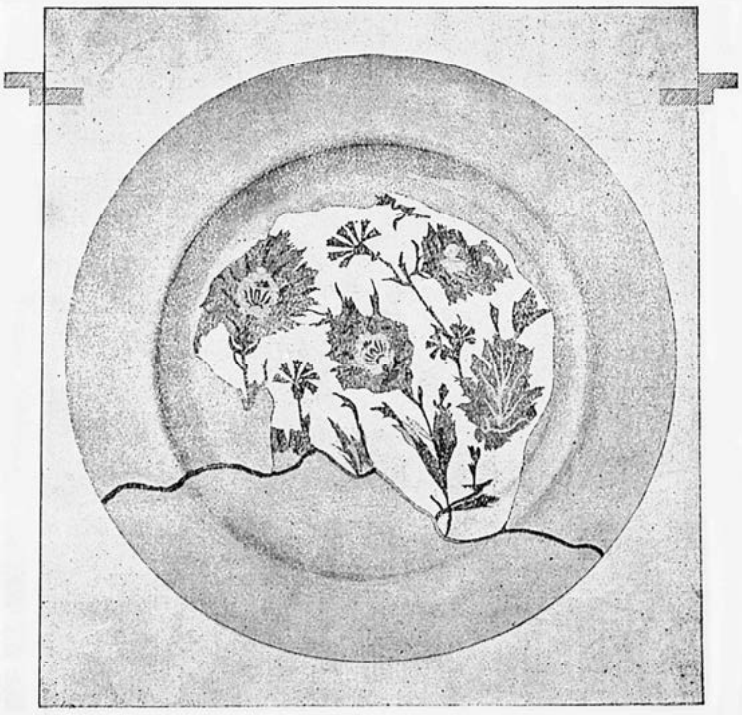
9

Петръ Рареш сынъ Стефана Великаго и кіевской княжны Евдокіи, отдавшійся подъ покровительство Турціи [1]).

Рареш господарствовалъ съ 1527-го по 1538-ой и вторично съ 1541-го по 1546-й. Въ 1540-мъ же году, къ которому по переводу академіи наукъ относится надпись, господарствовалъ Стефанъ VI Саранча.

Въ концѣ XVI-мъ вѣка, а именно въ 1592-мъ году призванные Молдавскимъ воеводой Арономъ турки заняли 12 селъ Бендерскаго уѣзда, изъ которыхъ и образовался турецкій округъ—райя, зависившій отъ Бендеръ (Батюшковъ, ст. 94).

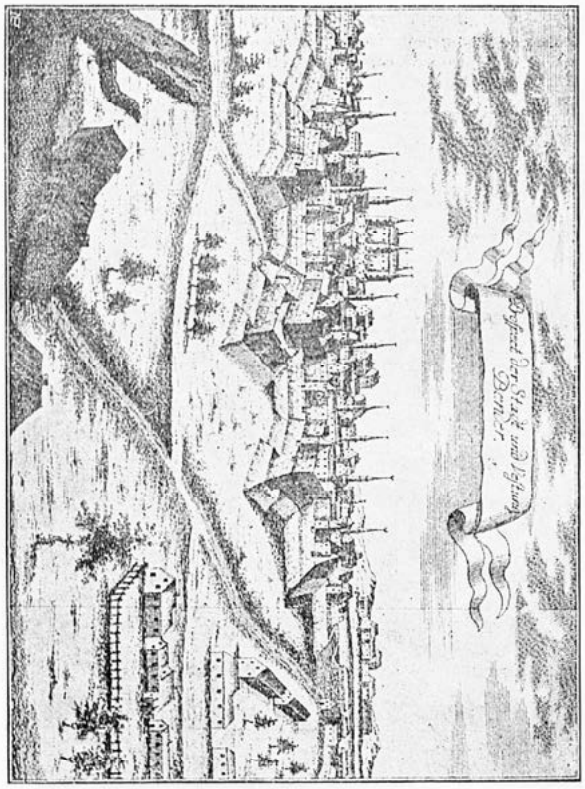
Выше мраморной плиты, на высотѣ 3,75 саж., въ стѣну башни вдѣлана въ небольшой четыреугольной выемкѣ фарфоровая тарелочка.

[1]) Интересно, что любимой женой самого Султана Сулеймана была тоже русская—Роксолана.

10

Предложенный выше рисунокъ тарелки изображаетъ состояніе ея въ настоящее время: глазурь сохранилась лишь частью, нижній край ея разбитъ. По словамъ начальника квартирнаго отдѣла тарелка эта—та самая, на которой, при взятіи крѣпости русскими въ XVIII-мъ вѣкѣ, были поднесены нашему военноначальнику ключи отъ крѣпостныхъ воротъ.

10

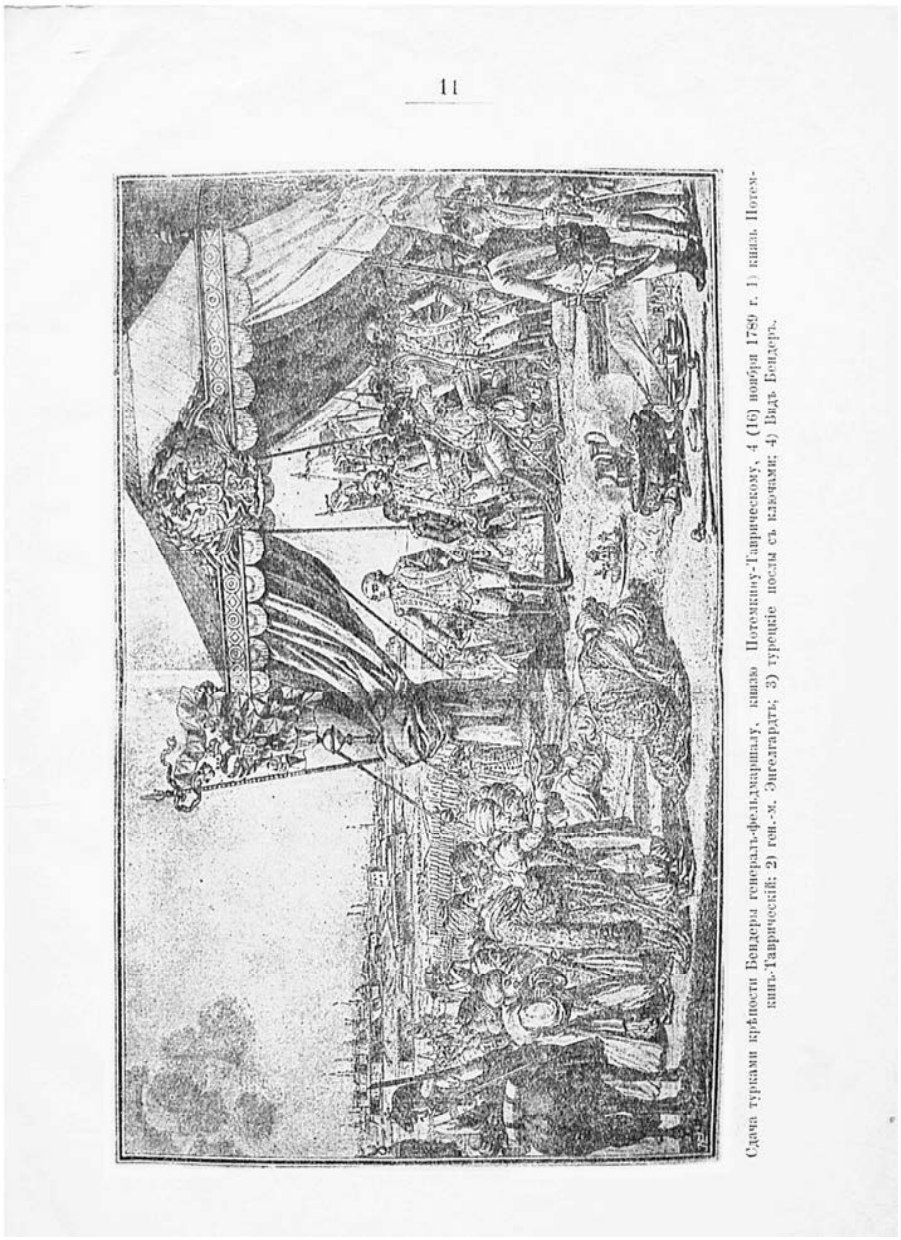
Yukarıda sunulmuş resim, tabağın şimdiki durumunu göstermektedir: sır sadece kısmen korunmuştur, alt kenarı çatlamıştır. Kaledeki levazım subayının sözlerine göre bu tabak, XVIII. yuzyılında Rus kuvvetlerinin kaleyi ele geçirdiğinde üzerinde kale kapısının anahtarının bizim askeri komutanımıza sunulduğu tabak'tır.

11

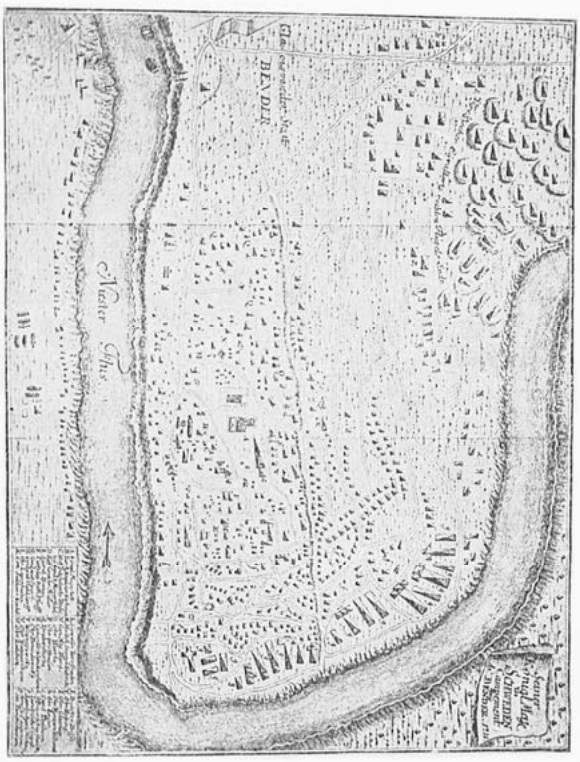
Gravür altındaki yazının çevirisi:

Bender kalesinin Türkler tarafından General-Feldmareşal Prens Potemkin-Tavriçeski'ye teslim edilmesi, 4 (16) Kasım 1789.

1) Prens Potemkin-Tavriçeski, 2) tümgeneral Engelhardt, 3) anahtarı sunan

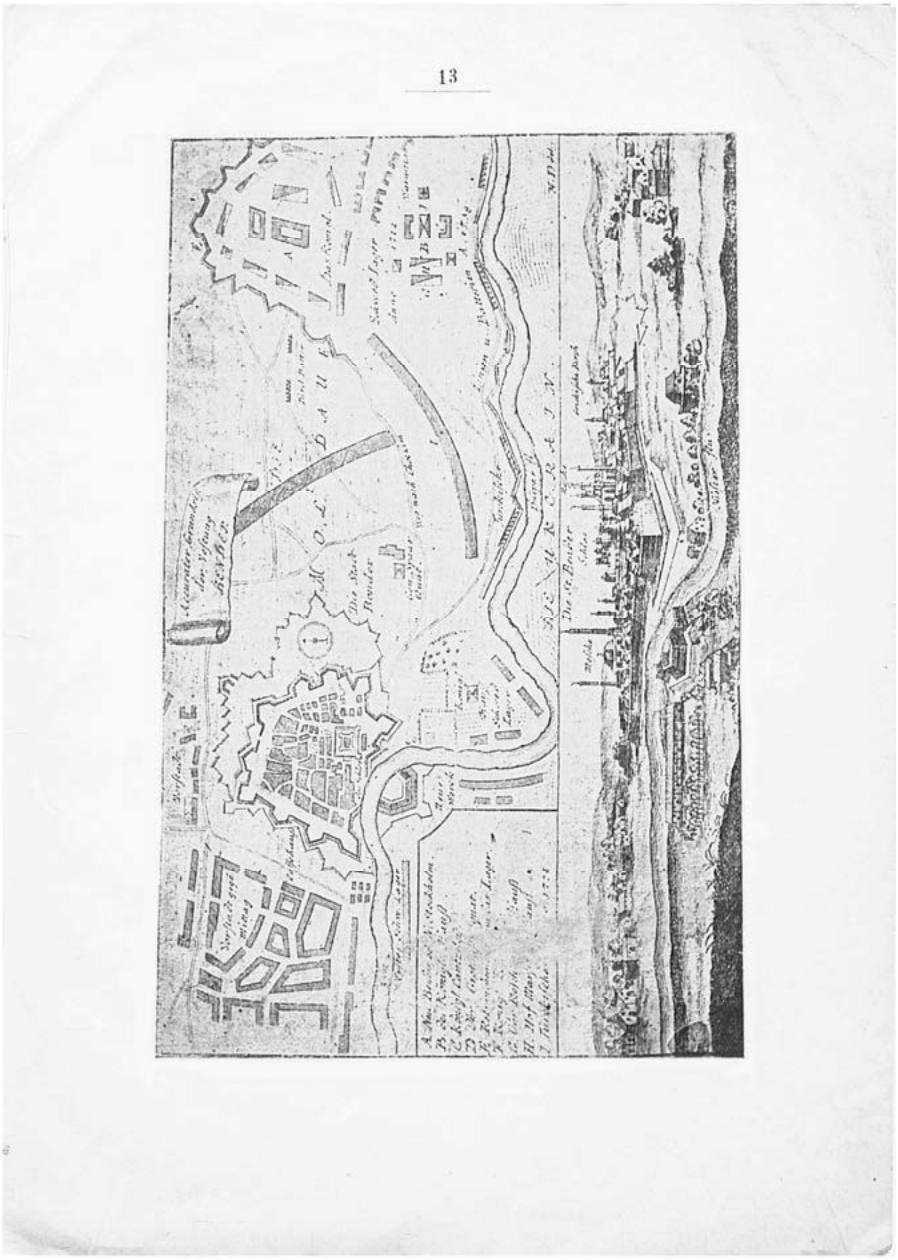
12

Спрошенный мною на Бендерскомъ базарѣ прошакъ слышалъ, что ключи были, якобы, поднесены нѣкоей Марюкой, куконой (госпожей) Марюкой, женой Бендерскаго паши и поднесены на той самой тарелкѣ, которую она отняла у нищаго, бывшаго ея врага ослѣпленнаго по ея приказанію. Легенда, связанная съ Бендерской тарелочкой, помѣщена мною въ ноябрьской книгѣ „Сѣверныхъ Записокъ", а

12

Bender çarşısında tarafımdan sorulan bir dilenci, anahtarın, söylentilere göre Benderdeki paşanın karısı olan Maryuka bayan isimli bir kadın tarafından, bu Maryuka'nın emriyle kör edilen eski düşmanı olan bir dilenciden zorla aldığı tabak üzerinde sunulmuş olduğunu söyledi. Bender Tabağına ilişkin efsane, ilk olarak «Severnıye Zapiski» («Kuzey Yazılar») dergisinin Kasım ayı sayısında, ardından da

13

14

«Utro Rossii» («Rusya Sabahı»), «Odesskii Listok» («Odessa Gazetesi»), «Nikolayev Gazetesi» ve diğer yayın organlarında tarafımdan yayınlanmıştır. Efsanemin karakterlerinden biri Vasilii Lupu, sadece Lupu soyunun Ortodoks dininin ve Moldova milli kimliğinin korunmasını savunan yurtseverler olarak yüksek itibara sahip olması nedeniyle tarafımdan alınıp eserim içine girildi. Bir örnek olarak, Lupu soyundan biri Vasile Lupu'nun XVII. yüzyılda Moldova Voyvodası olduğu bilinmektedir (Batyushkov «Besarabya», St. Petersburg 1892, s. 60).

Bender tabağı olan bu küçük maddi eserin hangi döneme ait olduğunu söylemek zordur. Rus askeri kuvvetlerinin Bender'ı ilk olarak ele geçirdiği tam 1770 Seferinin zamanına ait olduğu varsayılabilir. Sicil defterindeki kroniklere göre, 1770 yazında Kont Panin komutanlığındaki ordusu Bender kalesi yönüne ilerlemeye başladı. 29 Haziran'da, birliklerimiz Yagorlık köyü yakınlarındaki bir yerde Dniester Nehri'ni geçti ve 15 Temmuz'da ise kale her taraftan kuşatıldı.

Sicil defterindeki kayıtlar, başlatılan kuşatmanın yanı sıra, ilk olarak aşırı çukuru oluşturan yeraltı patlamanın (overcharged mine) başarıyla uygulandığı yeraltı mayın savaşı hakkındaki bilgi içermektedir.

Lağım patlamasından hemen sonra Panin'in komutası altındaki birlikler hücuma kalktılar. Kanlı muharebe dokuz saat sürdü. Birkaç bin Türk süvari askeri ablukayı kırarak kaçabildi, ancak serasker Mehmet Emin'in emrindeki kalan birlikler ise kendisini iç kalesine kapatmak zorunda oldular. 15 Eylül'de asker sayısı 2 bin olan bu birlikler Rus kuvvetlerine teslim oldu.

Bu olaylardan dört yıl sonra, Küçük Kaynarca Antlaşması uyarınca Bender Osmanlılara geri verildi, ancak 1789'da yeniden Ruslar tarafından kuşatılıp 4 Kasım'da ele geçirildi ve iki yıl sonra tekrar Türklerin eline geçti.

Rusların en son Bender seferi 1806 yılında gerçekleştirildi. Bu sefer Bender kalesi, hiç bir direniş göstermeden general Meyendorf emrindeki kuvvetlerine teslim oldu. Aynı yılın 18 Temmuzunda İmparator I. Aleksandr tarafından verilen kararla Bender kalesi, ele geçirilen kalelerden oluşturulan yeni Tuna Askeri Bölgesi dahilinde 1. sınıf kale statüsünü aldı. Albay Grengarten kale komutanı olarak atandı (şu anda Bender kalesine albay Grengank komuta ediyor).

İş seyahatlerimden biri sırasında yerinde toplayabildiğim ve Prof. Dr. M.G. Popruzhenko, Kız Yüksek Eğitim Okulu öğretmeni G.İ. Tiktin, E.A. Tiktina ve oryantalist İ.S. Spafaris tarafından nezaketle sağlanan yardım sayesinde Odessaya geldiğimde açıklayabileceğim bir takım belgeleri, beni asıl üyeliğine seçilmeyle onurlandıran Dernek ile paylaşıp, kitabenin kalıbı ve kitabe yazısının kopyası, içkale ve kulenin çizimleri, kale sicil kayıt örneği

затѣмъ была напечатана въ „Утрѣ Россіи", „Одесскомъ Листкѣ", „Николаевской Газетѣ" и другихъ изданіяхъ. Герой моей легенды Василій Лупа—взятъ мною только въ силу популярности рода Лупу, какъ патріотовъ, отстаивавшихъ существованіе православной религіи и молдавской національности; одинъ изъ Лупу, а именно Василій Лупулъ въ XVII-мъ вѣкѣ былъ молдавскимъ господаремъ („Бессарабія" Батюшкова, Спб. 1892, ст. 60).

Къ какому времени этотъ маленькій вещественный памятникъ - бендерская тарелочка можетъ относиться,—трудно сказать. Допустимо, что именно къ походу 1770-го года, когда русскіе впервые взяли Бендеры. По лѣтописи, помѣщенной въ формулярѣ, лѣтомъ 1770-го года армія графа Панина двинулась на Бендеры. 29-го іюня наши войска переправились черезъ Днѣстръ у мѣстечка Егорлака, а 15-го іюля крѣпость была обложена со всѣхъ сторонъ.

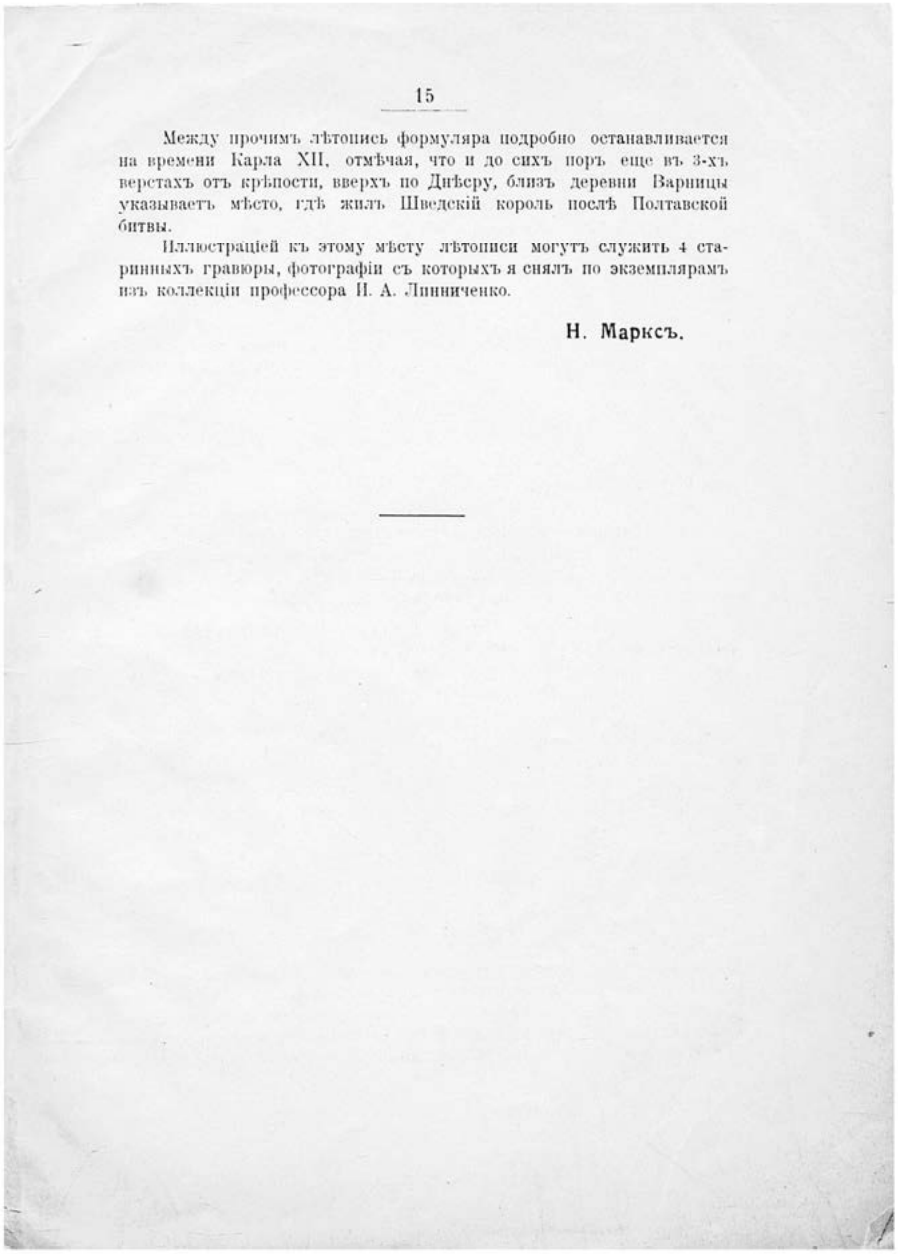
Формуляръ разсказываютъ подробно о начавшейся осадѣ и о подземной войнѣ минеровъ, во время которой впервые былъ удачно примѣненъ усиленный горнъ.

Вслѣдъ за взрывомъ горна войска Панина пошли на штурмъ. Цѣлыхъ девять часовъ продолжался кровавый бой. Нѣсколько тысячъ турецкой кавалеріи успѣли прорваться и уйти, но остальныя войска Сераскира Махмета-Эмина, вынуждены были запереться въ замкѣ, гдѣ 15-го сентября и сдались въ числѣ 2-хъ тысячъ на волю побѣдителя.

Затѣмъ черезъ четыре года, по Кучукъ-Кайнарджійскому договору, Бендеры были возвращены туркамъ, и снова обложены русскими въ 1789-мъ году, были взяты 4-го ноября, а черезъ два года перешли опять въ руки турокъ.

Послѣдній походъ на Бендеры русскіе предприняли въ 1806-мъ году. На этотъ разъ крѣпость, не оказавъ никакого сопротивленія, сдалась генералу Мейендорфу, а 18-го іюля послѣдовалъ указъ императора Александра перваго съ повелѣніемъ считать Бендеры крѣпостью 1-го класса во вновь составленномъ изъ завоеванныхъ крѣпостей въ Дунайскомъ округѣ. Комендантомъ былъ назначенъ полковникъ Гренгартенъ. (Теперешній комендантъ полковникъ Гренганкъ).

Подѣлившись съ Обществомъ, которое удостоило меня избранія въ дѣйствительные члены, тѣмъ небольшимъ матеріаломъ, который въ одну изъ моихъ служебныхъ поѣздокъ я смогъ собрать на мѣстѣ и освѣтить по прибытіи въ Одессу, благодаря любезному содѣйствію профессора М. Г. Попруженко, преподавателя высш. женскихъ курсовъ Г. И. Тиктина, Е. А. Тиктиной и востоковѣда И. С. Спафариса, я позволяю себѣ поднести музею слѣпокъ и оттискъ съ надписи на мраморной плитѣ, чертежи замка и башни и выписку изъ формуляра крѣпости, а также нѣсколько снимковъ съ гравюръ, касающихся Бендеръ.

15

Между прочимъ лѣтопись формуляра подробно останавливается на времени Карла XII, отмѣчая, что и до сихъ поръ еще въ 3-хъ верстахъ отъ крѣпости, вверхъ по Днѣстру, близъ деревни Варницы указываетъ мѣсто, гдѣ жилъ Шведскій король послѣ Полтавской битвы.

Иллюстраціей къ этому мѣсту лѣтописи могутъ служить 4 старинныхъ гравюры, фотографіи съ которыхъ я снялъ по экземплярамъ изъ коллекціи профессора И. А. Линниченко.

Н. Марксъ.

Sicil defterindeki kronikler, diğer şeylerin yanı sıra, Kral XII. Karl'ın dönemine de özel dikkat çekmektedir. Kroniklerde, ayrıca, İsveç Kralının Poltava Muharebesinden sonra bir süre içinde yaşadığı, kaleye 3 kilometre uzaklıkta, Dinyester Nehri kıyısındaki Varnitsa köyü yanında bulunan yer gösterilmiştir.

Prof. Dr. İ.A. Linnichenko'nun koleksiyonunda yer alan ve tarafımdan fotograf makinesiyle çekilen dört eski gravür örnekleri, kroniklerin söz konusu kısmı için bir illüstrasyon olarak kullanılabilir.

Печатано по опредѣленію ИМПЕРАТОРСКАГО Одесскаго Общества Исторіи и Древностей.

Вице-президентъ А. Л. Бертье-Делагардъ.
Секретарь проф. М. Г. Попруженко.

ОДЕССКАЯ ГОРОДСКАЯ
2-ИЮЛ 1917
ПУБЛИЧНАЯ БИБЛІОТЕКА

Отдѣльный оттискъ изъ XXXIII тома „Записокъ ИМПЕРАТОРСКАГО Одесскаго Общества Исторіи и Древностей".

İmparatorluk Odessa Tarih ve Arkeoloji Derneği'nin kararı üzerine basılmıştır.

Dernek Başkan Vekili: A. L. Bertye Delagard

Dernek Sekreteri: Prof. Dr. M. G. Popruzhenko

Odessa Şehri

2 Temmuz 1917

Halk Kütüphanesi

İmparator Odessa Tarih ve Arkeoloji Derneği'nin «Zapiski» («Yazılar») der-

KAYNAKÇA:

Campenhausen 1807, Balthasar von Bemerkungen über Russland, nebst einer kurzgefassten Geschichte der Zaporoger Kosaken, Bessarabiens, der Moldau und der Krimm, Leipzig 1807.

Campenhausen 1808, Balthasar von Campenhausen Travels through several provinces of the Russian empire; with an historical account of the Zaporog Cossacks, and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia, and the Crimea. (London 1808)

Edhem 1908, Halil Edhem, "Sultan Osman Han-ı Sani'nin Leh Seferi'ne Dair Türkçe Bir Kitabe", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, C. I, S. 4, s. 223-232.

H.L. Fleischer (1854), einer türrkische İnschrift in Galizien „ Zeitschrift de r Deu tschen Morgenlandischen Gesellschaf t " , 1854, s. 579—587

Guboglu 1956: M. Guboglu, Inscripţia sultanului Suleiman Magnifi cul în urma expediţiilor din Moldova. Studii. Revistă de istorie IX/2-3, 1956, 107-123.

Guboğlu 1958, L Ïnscription Turque de bender Relative à lëxpédition de Soliman le magnifique en Moldavie (1538/945), Studia et Acta Orientaliai 1958, s. 175-189

Guboglu 1958: M. Guboglu, L'inscriptionturque de Bender relative à l'expédition de Soliman de Magnifi que en Moldavie: 1538 / 945. Studia et acta orientalia, vol. I, 1958, 175-187.

Губоглу 1963: М. Губоглу, Поход Сулеймана Великолепного в Молдавию 1538/945 г. в свете турецких летописей. Всб.: Труды XXV Международного конгресса востоковедов, Москва, 9-16 августа 1960 г., т. 2 (Москва 1963), 435-442.

Çulpan 1966-1967: C. Çulpan, Kanunî Sultan Süleyman eserlerinden: Moldavya'da Bender kalesi kitabesi 1538 Türk kültürü, IV, 46 (1966), 881-883.

Çulpan 1966-1967: C. Çulpan, Kanunî Sultan Süleyman eserlerinden: Moldavya'da Bender kalesi kitabesi adlı Makaleye ek Türk kültürü, V, 51 (1967), 197

Guboğlu 1986, Mihail Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi («Молдавский поход и победа султана Сулеймана Великолепного») (1538 M 945 H) Belleten 198, Aralık 1986, s. 727-806

T. Kowalski 1918, Napis bu dowlany tu reckiz Zatora „Roczn ik Orientalys tycz n y " t . I , cz. I I . , Kr a k ow 1918, s. 249—251,

J. Reychman (1957) Zabytki orientalne w Polsce I potrzeba ich ochrony Ochrona Zabytków 10/1 (36), 63-68

Semavi 2014: E. Semavi, Bender kalesi: Osmanlı Devleti'nin Boğdan sınırında serhad kalesi http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c05/c050342.pdf

Şlapac 2004: M. Şlapac, Cetăţi medievale din Moldova: mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI lea (Chişinău 2004

Tütüncü-Krasnozhon 2018, Mehmet Tütüncu ve Andrey Krasnozhon, The Monumnets of the Ottomen Epigraphy of teh XVIII-th Century from Budak, Eminak 2018, No, 2 (22) Tom 1 pp. 25-40

Tütüncü 2018a, A Monument from 1881 for Mass Grave of Turkish Soldiers in Strizawka, ЕМІНАК Науковий щоквартальник № 2 (22) (квітень-червень) 2018 Том 2, p. 14-21

Mehmet Tütüncü / Andrey Krasznozhon (2019), Izmaiı City And Its Fortifications (by the Sources Of 16th-19th Century) İsmaïl Şehrï Ve Kalelerï (Xvi-Xix. Yüzyil Belgelerï, 584 pages in Ukrainian and Turkish with English on the illustrations and Summary Odessa-Haarlem 2019

UKRAİNCE / RUSÇA:

Kostenko 2015, Костенко А.В. Ісламські лапідарні пам'ятки XVI-XIX ст. в фондах археології Херсонського краєзнавчого музею // Нові дослідження пам'яток козацької доби. Київ. 2015. Вип. 24. С. 561-568.

Kostenko 2016, Антон Костенко "Lost collection" of Ion Suruceanu in Kherson Regional Museum Tyragetia, serie nouă, vol. X [XXV], nr. 1, Arheologie. Istorie Antică s. 345-356

(**Krasnozhon 2010**) **Красножон 2010:** А. Красножон, Эпиграфика Бендерской крепости. Південний Захід. Одесика, вип. 10, 2010, 8-24. **Stratum plus** 2011.

(**Krasnozhon 2011**) **Красножон 2011** Benderskaya fortifikatia Kompleks XVI—XVIII BB. Stratum Plus 2011 s. . 221-251

(**Krasnozhon 2012**) **Красножон 2012,** А.Крепость Белгород (Аккерман) на Днестре: история строительства. Кишинев: Stratum Plus, 2012. 414 с.

(**Krasnozhon 2015**) **Красножон 2015**, А., Драгомирецкий А.А. Аккерманская крепость в контексте франко-османско-русских отношений в 1790-х гг. // Stratum Plus. Кишинев,

2015. № 6. С. 319-334

(**Krasnozhon 20016**) **Красножон 2016**, А. Крепость Белгород (Аккерман) в истори-ческих изображениях. Кишинев: Stratum plus, 2016. 475 с.

(**Letopis 1914**) **Летопись музея за 1914** год. Херсонский городской музей древностей Херсонского края. Выпуск 6-й. /сост. Н.И. Веселовский. Херсон: Издание Херсонского городского управления, 1916. С. 23-24.

(**Pankova 2003**) **Панкова 2003**, О.П. Измаильская мечеть – памятник средневе-кового мусульманского зодчества // Суворовские чтения. Измаил, 2003. Вып. 3. С. 81-89.

(**Sapozhnikov 2009**) **Сапожников 2009 И.В.** Здание мечети пророка Муххамеда в Измаиле: новые факты и интерпретации // Материалы по археологии Северного Причерноморья. Одесса, 2009. Вып. 9. С. 243-268.

(**Sapozhnikov 2016**) **Сапожников 2016 И.В.** From the history of fortification and mapping of Bessarabia and Moldova: F. Kauffer's works in 1793-1797 // Tyragetia, s.n., vol. X [XXV], nr. 2, 2016, 73-96.

(**Sapozhnikov-Levchuk 2017**) **И. Сапожников, В. Левчук, 2017,** *Генерал-лейтенант и «ученый археолог» Н.А. Маркс* Вклад В Исследования Бендерской Крепости Tyragetia, s.n., vol. XI [XXVI], nr. 2, 2017, 173-194.

(**Sapozhnikov 2017**) **Сапожников 2017 Ігор** Мечеті та церкви Бендер до першої половини XIX ст. (російською) Eminak 2017 Науковий щоквартальник №4 (20) (жовтень-грудень) Том 2, s. 67-79

(**Sapozhnikov 2020**) **Сапожников 2020 Ігор "**Топографія фортеці та міста Кілії за описами і графічними джерелами 1650-х – 1790-х рр.(Topography of fortress and city of Kilia by descriptions and graphic sources of the 1650s – 1790s)' *Старожитності Лукомор'я (Antiquities of Lukomorie)Електронний історичний журнал. Заснований 2020 р. (рішення Правління Миколаївської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, протокол № 1 від 13.03.2020 р.). Виходить 6 разів на рік.*

(**Spafarsis 1915**) **Спафарис И.** Принадлежащие музею императорского Одесского общества истории и древностей предметы с арабскими, персидскими и турецкими надписями // Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса, 1915. Т. XXXII. С. 146-195.

Предисловие

Представленная книга была задумана как своего рода обобщённый каталог памятных плит Османского периода, найденных в Северном Причерноморье. В наши дни указанный регион включает территории Украины, Молдовы, Российской Федерации и Грузии. Полуостров Крым, несмотря на огромную его важность для истории ислама и Османской империи, оставлен за рамками этой работы. Количество имеющихся там исторических материалов позволяет написать по ним отдельную книгу, к тому же эти материалы стали предметом ряда монографий и исследований, изданных в Турции за последние годы. Расположенные в Западном Причерноморье Румыния и Болгария также оставлены за рамками данной книги по тем соображениям, что они должны стать темой отдельного издания. А вот находящаяся на территории Молдовы крепость Бендеры нашла своё место в представленной монографии, поскольку являлась частью Буджакского эялета Османского государства.

Две памятные плиты Османского периода, весьма странным образом найденные в Литве, включены в книгу на том основании, что они были вывезены в эту страну из одного из районов Причерноморья. Кроме того, мы установили, что одна из могильных плит, хранящихся сегодня в Стамбуле, и памятная плита со стены мечети, вывезенная в качестве трофея в Польшу, были доставлены туда из этого же региона.

В целом, в книге описаны закладные строительные и памятные надгробные плиты (тарихи), находящиеся ныне на территории Украины (исключая Крым), России, Грузии, Молдовы и Литвы.

Практически ни одна из 86 описываемых здесь памятных плит сегодня не присутствует на своём историческом месте. За очень редким исключением, все они либо хранятся в музеях, либо описаны по старым фотографиям и письменным источникам.

Наиболее богатую коллекцию составляют 64 экземпляра с территории Украины. Далее по количеству представленных материалов следуют Молдова (12 экземпляров), Россия (5) и Грузия (4). В частности, в нашей монографии будут рассмотрены тарихи, связанные своим происхождением либо местом их нынешнего нахождения со следующими городами и крепостями: в Украине – Измаил (10 экземпляров), Килия (4), Очаков (4), Белгород-Днестровский (крепость Аккерман(5), Одесса (19), Херсон (11), Берислав (крепость Газикирман, 2) и Стрижавка (1); в России – Темрюк (2), Анапа (2) и Новороссийск (крепость Суджук-Кале, 1); в Грузии – Сухум (Сухум-Кале, 2) и Поти (Фаш-Кале, 2); в Молдове – город и крепость Бендеры (12).

Содержание закладных строительных и памятных плит.

Значительную часть представленных эпиграфических памятников составляют надгробные плиты. Три из них (под номерами 54, 57 и 63) имеют особое значение, так как удалось установить их принадлежность к конкретным историческим личностям. Имена

же, высеченные на остальных намогильных плитах, в исторических источниках ни разу не встречались.

Вторую категорию письменных памятников составляют преимущественно памятные плиты, посвящённые строительству и восстановлению (ремонту) крепостей и крепостных валов (стен). Из сооружений этого типа до наших дней сохранились лишь крепости Аккерман, Хотин и Бендеры. Крепости Очаков, Килия и Измаил были снесены до основания. В Аккерманской и Хотинской крепостях ни один из известных тарихов сегодня не присутствует на своём историческом месте.

Лишь две из описываемых здесь памятных плит (под номерами 9 и 63) находятся на том самом месте, где они были установлены изначально. Все остальные либо бесследно исчезли, либо переданы на хранение в музеи. Часть из тех, что хранятся в музеях, могут быть отнесены к разряду трофейных памятных плит, перевезённых в Причерноморье из других областей Османской империи. К этой же категории относятся памятники эпиграфики, вывезенные русскими войсками в качестве трофеев с территорий, завоёванных ими во время русско-турецких войн XVIII века.

Установлено, что часть памятных плит, находящихся в Одесском археологическом музее, были доставлены туда из крепостей Ретимно (о. Крит), Анапа и Синоп. На территории Херсонского областного краеведческого музея находятся плиты, перенесённые туда из других крепостей и музеев региона. В частности, установлено, что один из тарихов был перевезён из крепости Аккерман, ещё один – из Бендерской крепости. Одна из табличек (под номером 5), вмурованная некогда в стену мечети в Хотинской крепости, обнаружена в крепости Зантор на территории Польши, куда она была перевезена австрийцами в качестве трофея. Кроме того, мы включили в наш каталог и надгробную плиту (под номером 7), посвящённую одному из видных деятелей османского Хотина, случайно обнаруженную нами на одном из Стамбульских кладбищ.

Украина

На территории современной Украины зафиксированы 64 исторические надписи периода Османской империи. Только две из них находятся на своём изначальном месте, а именно: надпись на колонне мечети в Измале и мемориальный надгробный памятник в честь павших воинов ислама в посёлке Стрижавка. Все остальные произведения либо исчезли (уничтожены), либо хранятся в музеях Украины. Последние явились предметом различных публикаций. В частности, в 1915 году И.С. Спафарис опубликовал работу по памятникам османской, арабской и персидской эпиграфики из коллекции Одесского археологического музея. Аналогичная коллекция Херсонского музея была освещена в научной печати историком Антон Костенко в 2016 году.

Молдова

Относительно крепости Бендеры в Молдове следует заметить, что

находится она в зоне замороженного конфликта на территории непризнанной Приднестровской Молдавской Республики. При этом она – единственный дошедший до нас памятник османского фортификационного искусства. С точки зрения лапидарных памятников Османского периода коллекция Бендерской крепости является весьма значительной.

Именно в Бендерах находился знаменитый Бендерский тарих султана Сулеймана Великолепного – одно из древнейших произведений османского лапидарного искусства. Кроме фрагмента этого произведения здесь сохранилось некоторое количество других памятных плит в честь османских султанов, не считая камней с выгравированными на них изображениями и надписями как внутри цитадели, так и в её окрестностях. Ранее все они были тщательно собраны и опубликованы Андреем Красножоном. В нашей книге мы публикуем их вновь, используя материалы этого автора.

Российская Федерация

Из произведений, происходящих с территории современной России, нами выявлено пять, из которых лишь одно дожило до наших дней. Речь идёт о восхитительном тарихе из Анапской крепости, хранящемся ныне в запасниках Одесского археологического музея. Ещё один тарих, о котором до нас дошли только сведения, предположительно, был вывезен из Анапы. В музее Новороссийска имеется памятная плита из крепости Суджук-Кале. А две плиты с надписями из крепости Темрюк были описаны путешественником Эвлия Челеби.

Грузия

Среди османских тарихов, созданных на территории Грузии, нами выявлено четыре произведения, относящиеся к двум крепостям. Две мраморные плиты с надписями из крепости Сухум-Кале были перевезены некогда в стамбульский музей Топ-Капы. Что касается двух тарихов из крепости Фаш-Кале (Поти), то о них нам стало известно по описанию в одном из сборников османской поэзии. Сегодня эти тарихи не существуют.

Послесловие

Если проанализировать 83 исторические памятные плиты, собранные здесь из самых разных источников, перед нами предстанет чрезвычайно пёстрая картина. Многие сооружения в оставленных мусульманским населением, оставшихся без хозяев городах были снесены или разрушены временем, а последующие войны и катастрофы привели к уничтожению большей части памятников эпиграфики времён Османского периода. Если же говорить о тех тарихах, что сохранились в музейных коллекциях, точное географическое происхождение большинства из них неизвестно. Подавляющую часть музейных экспонатов составляют памятные плиты, хранящиеся в музеях Одессы и Херсона, куда они были привезены с бывших территорий Османской империи после русско-турецких войн. В этом смысле тарихи Причерноморья

и близких к нему регионов можно рассматривать как явление диаспорическое, как некий осколок культурного наследия, позабытый на исторической родине и осиротевший.

Слова благодарности

Мне не удалось бы собрать воедино столь разобщённый материал и написать на его основании эту книгу без тех исследований и публикаций на эту тему, что были сделаны ранее, до меня. В этой связи я хотел бы главным образом отметить помощь и поддержку со стороны нижеперечисленных лиц.

Огромный вклад в создание этой книги внёс мой дорогой друг, доктор исторических наук Андрей Красножон, с которым мы многие годы сотрудничаем, в соавторстве с которым написано целый ряд исследований по истории Буджака. Он не только деятельно сопровождал меня в моих рабочих поездках, но и поделился множеством сделанных им фотографий музейных экспонатов.

Значительную помощь при создании этой книги своими переводами с русского на турецкий язык оказал Александр Ракитин.

Искреннюю благодарность выражаю член-корреспонденту Академии наук Республики Молдова Мариане Шлапак, которая щедро поделилась с нами имеющимися в её распоряжении материалами и документами.

Отдельно хочу поблагодарить доктора исторических наук Игоря Сапожникова и известного одесского мецената Владимира Левчука, любезно предоставивших разрешение перевести на турецкий язык свои статьи о Бендерской крепости и учёном-историке Марксе.

Искренне благодарю заместителя директора по научной работе исторического военно-мемориального комплекса «Бендерская крепость» Георгия Вилкова. Щедро предоставленные с его стороны сведения и материалы значительно обогатили раздел книги, посвящённый Бендерам.

Особых слов благодарности заслуживают также госпожа Фатма Сабиха Кутлар Огуз и господин Хильми Кызлыджа, поделившиеся со мной своими мнениями и оказавшие тем самым значительную помощь в прочтении и расшифровке некоторых надписей, в частности надписей на памятных плитах Хотинской крепости.

SOTA PUBLICATIONS / SOTA YAYINLARI

Series editor: Mehmet Tütüncü

CORPUS OF TURKISH ISLAMIC INSCRIPTIONS /
TÜRK İSLAM KİTABELERİ DİZİSİ

1. Mehmet Tütüncü, *Turkish Jerusalem (1516-1917), Ottoman Inscriptions from Jerusalem and Other Palestinian Cities, 268p + 84p,* Haarlem 2006. ISBN 90-807403-4-9
2. Mehmet Tütüncü, *Turkish Palestine (1069-1917) Inscriptions from al-Khalil (Hebron), Nebi Musa and Other Palestinian Cities under Turkish Rule* , 320p, Haarlem 2008. ISBN 978-90-6921-004-9
3. Leyla Yılmaz, *Antalya'da Türk Dönemi Kitabeleri, H*aarlem 2009. 273p, with a map 42x60 ISBN 978-90-6921-005-6
4. Nurcan Boşdurmaz, *Bosna Hersek Mezartaşları*, Haarlem 2011. ISBN 978-90-6921-006-3
5. Mehmet Tütüncü, *Cezayir'de Osmanlı* İzleri *314 yıllık Türk Hakimiyetinde Cezayirden Kitabeler. Eserler*, *Portreler,* İstanbul-Haarlem 2012. 447p, ISBN 978-90-6921-000-1
6. Emine Karpuz, *Gaferyad Tarihi, Karaman'ın Kazımkarabekir İlçesinde Tarihi eserler, Kültür ve Kitabeler*, Haarlem 2015. 224 p, ISBN 978-90-6921-008-7
7. Mehmet Tütüncü, *Corpus of Ottoman Inscriptions from Albania and Montenegro*, Mehmet Tütüncü. Haarlem 2017. 312p, ISBN 978-90-6921-010-1
8. Mustafa Hami, *Sevkü'l-askeri'l-cedîd der-ahd-i Sultân Mecîd*, facsimile, transliteration and translation, with an introduction by Mehmet Tütüncü, Cihan Okuyucu and Klaus Kreiser, Haarlem 2017. 354p, ISBN 978-90-6921-011-7
9. Mehmet Tütüncü, *Toplu makaleler - Collected Studıes I*. Kudüs ve Türkler, Hollanda Türkiye İlişkiler, Osmanlılar ve Hac ve Evliya Çelebi'nin İzinde Haarlem 2017. 474p, ISBN 978-90-6921-012-4
10. Mehmet Tütüncü, *Toplu makaleler II - Collected Studies II*.Kitabe Araştımaları, Cezayir ve Akdeniz, Arnavutluk ve çeşitli yazılar, Haarlem 2017. 465p. ISBN 978-90-6921-013-1
11. M. Zeki İbrahimgil, *Rodos Adası´nda Osmanlı Mirasi / Ottoman Heritage in Rhodes Island*, Haarlem, 2018. 468p, ISBN 978-90-6921-007-0
12. Mehmet Tütüncü, *1565 Malta Kuşatması Saray Freskleri*, 64p, Haarlem 2018. ISBN 978-90-6921-014-8
13. Mehmet Tütüncü, Silsile-name-i Varşova, *Resimli Peygamberler ve Sultanlar Silsilesi, Illustrated Genealogy of Prophets and Rulers,* Haarlem 2018. 184p, ISBN 978-90-6921-015-5
14. Mehmet Tütüncü / Erik Swart / Bülent Arı 400+ jaar *Vriendschap Vriendschapsverdrag uit 1612 tussen Nederland en Turkije, tekst en vertaling naar het moderne Turks en Nederlands. 400+ Yıllık Hatır 1612 Hollanda*

Ahitnamesinin tıpkıbasımı, metni, günümüz Türkçesine ve Hollandacaya tercümesi Haarlem 2019. 64p, ISBN 978-90-6921-017-9

15. Mehmet Tütüncü, *Early Photography of the Cities Mecca and Medina: The Lens of Mirza / Erken Mekke ve Medine Fotoğrafları: Mirza'nın Merceğinden* Haarlem 2019, ISBN 978-90-6921-018-6
16. Mehmet Tütüncü, T*oplu makaleler III - Collected Studies III*. Kitabe Araştımaları, Karadeniz, Akdeniz, Arabistan Yarımadası ve Çeşitli Yazılar Haarlem 2019, 465p. ISBN 978-90-6921-019-3
17. Mehmet Tütüncü - Andrey Krasnazhon, *Ismail, Şehri ve Kaleleri (XVI-XIX YüzyII belegelerinde) Izmail City and its fortifications*, Haarlem-Odessa 2019 ISBN 978-90--6921-020-9 ISBN 978-966-555-325-0
18. Mehmet Tütüncü, *Mekka and Medina: Maps and Illustrations: from 15th to 20th Century / Mekke ve Medine Harita ve Tasvirleri : 15 yüzyıldan 20. yüzyıla,* Haarlem 2020, ISBN 978-90-6921-022-3
19. Mehmet Tütüncü, *Karadeniz Kuzeyinde Osmanlı Kitabeleri (Ukrayna-Rusya-Gürcistan-Moldova) / Corpus of Ottoman Inscriptions from Northern Black Sea* / Haarlem 2020. ISBN 978-90-6921-023-0
20. Mehmet Tütüncü, *Tuna Boyunda Osmanlı Kitabeleri (Romanya-Macaristan-Sırbistan) / Ottoman Inscriptions along the Danube (Romania, Hungary-Serbia)* Haarlem 2020. ISBN 978-90-6921-024-7
21. Mehmet Tütüncü, Bulgaristan'dan OsmanlI Kitabeleri / *Corpus of Ottoman Inscriptions from Bulgaria,* Haarlem 2021, ISBN 978-906921-025-4
22. Evren Kutlay-Selim Doğru, *Long Lost Fortune: Sultan Abdülhamid's Music Album to Romanian Queen Carmen Silvia / Uzun Zaman Kayıp Servvet: Sultan Adülhamid'in Romanya Kraliçesi Carmen Silvia'ya hediye ettiği Müzik Albümü*, Haarlem 2020. ISBN 978-90-6921-026-1

FORTHCOMING:

22. Mehmet Tütüncü (ed) *Ottomano-Ukrainica, Studies on Ottoman Ukrainian Borders*. Haarlem 2020
23. Ahmed Ameen, *Corpus Inscriptionum Ottomanincarum Greaecia (CIOG) Volume I, Inscriptions of Ottoman Buildings in Thrace [Evros, Rhodope, Xanti]*, Haarlem 2020
24. Ali Cheib ben Sassi, *Les Inscriptions de Tripoli (Trablusgarb et Libie) à l'Epoque Ottomane (1551-1911)*, Tripoli-Haarlem 2021.
25. Mehmet Tütüncü, Etudes sur les Monuments Ottomanes d'Algerie, Algiers-Haarlem 2021
26. Abu Bakr Efendi- A. van Selms, *Bayan-al-Din / Uiteensettinge van Godsdienst, Facsimile and transcription of the first book in Arabic letters in Dutch language. (Afrikaans). printed 1869 in Istanbul. Haarlem-Pretoria, 2021*
27. Fathi Jarray, *Corpus des Inscriptions des Monuments de la Regence Tunis a l'Epoque Ottomane,* Tunis-Haarlem, 20222
28. *Corpus of Inscriptions from Mecc*a, Haarlem 2023
29. *Corpus of Inscriptions Medina and Other Arabian Cities*, Haarlem 2023